

دستاوردهای آن چون فساد اخلاقی، نابرابری، فقر، بی‌هویتی و... با رجوع به سنت و هویت دینی و تاریخی خود، درصدد پالایش جامعه و ایجاد نظم اخلاقی جدید برآمد.

ایران اسلامی با اتخاذ رویکرد جدید به مفهوم پیشرفت، توسعه، سعادت و خوشبختی، و بهره‌گیری از منابع و ذخایر فرهنگی و تاریخی خود به‌ویژه دین، بر توسعه و پیشرفت مادی همراه با فضیلت‌های اخلاقی می‌اندیشد و سعادت و خوشبختی را صرفاً در لذت‌های دنیوی خلاصه نمی‌کند. در عرصه فرهنگی، تأکید بر حفظ هویت فرهنگی و دینی، خودباوری و اعتمادبه‌نفس جزو ارزش‌های پذیرفته‌شده‌ای است که سرمایه واقعی جامعه را تشکیل می‌دهد. تغییر پارادایمی که در جامعه ایران صورت گرفته است بیانگر به‌بُن‌بست رسیدن الگوهای توسعه وارداتی و تجددطلبی هویت ستیز و بی‌بنیاد می‌باشد. لذا آنچه مطلوب به‌نظر می‌رسد توسعه‌ای «دیگر» است که ضمن رجوع به سنت آن را بازخوانی و پالایش می‌کند و با نگاهی نقادانه به دستاوردهای دنیای جدید، سره از ناسره تفکیک و به اقتباس و نوآوری می‌پردازد. توسعه‌ای «دیگر» به تعادل و توازن در زندگی، نیازهای اساسی انسان، اعتمادبه‌نفس، هویت فرهنگی و اجتماعی و آرامش و امنیت خاطر روانی توجه دارد. سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و ارتباطی باید این رویکرد را سرمشق خود قرار دهد و برآیند کارکرد امکانات ارتباطی جامعه شامل ارتباطات سنتی، ارتباطات جمعی، ارتباطات راه دور و ارتباطات کامپیوتری، باید تحقق برنامه توسعه‌ای «دیگر» باشد.

سیر تحول مطالعات و تحقیقات ارتباطات و توسعه

در ایران

نوشته دکتر کاظم معتمدنژاد

مطالعات و تحقیقات علمی برای آینده‌نگری ارتباطی و اطلاعاتی، به منظور شناخت نقش توسعه‌ای وسایل و تکنولوژی‌های ارتباطات و اطلاعات و کمک به سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های بلندمدت مملکتی و تحقق هدف‌های توسعه ملی، در دهه‌های اخیر در کشورهای پیشرفته جهان و بسیاری از ممالک در حال توسعه، اهمیت و ضرورت ویژه‌ای پیدا کرده‌اند.

با ارزیابی و بازنگری نظریه‌های توسعه بخشی ارتباطات، برای بررسی و پژوهش درباره کاربرد وسایل و تکنولوژی‌های ارتباطی در جهت اجرای برنامه‌های توسعه ملی و نیز ایجاد شرایط بهبود این کاربرد، از طریق پیشرفت و گسترش کمی و کیفی ارتباطات، آمادگی بیشتری فراهم می‌شود. به این منظور، می‌توان از یک طرف، امکانات بهره‌برداری از انواع ارتباطات و وسایل ارتباطی در راه

پیشبرد برنامه‌های گوناگون توسعه اقتصادی و اجتماعی و سیاسی و فرهنگی، همچون صنعتی‌سازی، پیشرفت کشاورزی، گسترش سوادآموزی و آموزش عمومی، بهبود بهداشت همگانی، تنظیم خانواده و کنترل جمعیت، حراست محیط‌زیست و مقابله با آلودگی را طرف توجه قرار داد و از طرف دیگر، ضرورت‌های توسعه وسایل و تکنولوژی‌های مختلف ارتباطی و بهبود عملکردهای آنها در مسیر تأمین منافع و مصالح همگانی جامعه را، بررسی کرد.

ارتباطات و وسایل ارتباطی نوین، که خود از شاخص‌های مهم توسعه ملی بشمار می‌روند، از عوامل مؤثر در موفقیت برنامه‌های توسعه نیز شناخته می‌شوند. به همین لحاظ، در چند دهه گذشته، نه تنها تحت تأثیر شرایط بین‌المللی و جاذبه‌های جهانی نظریه‌ها و الگوهای توسعه بخشی ارتباطات، بلکه به سبب اوضاع و احوال خاص کشورهای جهان سوم و احساس نیاز مبرم آنها به بهره‌برداری از امکانات ارتباطی در پیشبرد برنامه‌های عمرانی و تحکیم استقلال و وحدت ملی، به نقش مثبت ارتباطات در ایجاد زمینه‌های مناسب برای اجرای برنامه‌های توسعه، توجه فراوان مبذول گردیده است. به عبارت روشن‌تر، در بسیاری از کشورها، از ارتباطات به منزله بازویی توانا و اهرمی نیرومند در سیاست‌گذاریها و برنامه‌ریزی‌های توسعه ملی کمک گرفته شده است. به گونه‌ای که علاوه بر توجه ویژه به ضرورت توسعه امکانات و وسایل و تکنولوژی‌های ارتباطی در این سیاست‌گذاریها و برنامه‌ریزیها، ارتباطات به مثابه یکی از ارکان اساسی و عناصر ضروری تحقق هدف‌های گوناگون توسعه در قالب برنامه‌های مملکتی، جای خاص خود را کسب کرده‌اند.

بنابراین، با توجه به اهمیت و نقش برجسته ارتباطات در برنامه‌های توسعه، بررسی و تحقیق درباره کارآیی هر چه بیشتر آنها در زمینه‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی و سیاسی و فرهنگی، بسیار ضروری است.

باید یادآور شد که در دهه‌های اخیر، در مورد کاربردهای ارتباطات و مخصوصاً وسایل ارتباط جمعی در پیشرفت برنامه‌های توسعه ممالک جهان سوم، از سوی محققان و متخصصان غربی و جهان سومی و بعضی از سازمان‌های بین‌المللی و به‌ویژه «یونسکو»، تحقیقات فراوان و گوناگونی انجام یافته‌اند، که توجه به نمونه‌های مهم و معتبر آنها می‌تواند برای پیشبرد پژوهش‌های مشابه در ایران نیز سودمند باشد.

مطالعات و تحقیقاتی که در این زمینه‌ها، در دوره‌های قبل و بعد از انقلاب از طرف محققان ایرانی راجع به ایران صورت گرفته‌اند هم اگر چه معدود و همچنین محدود بوده‌اند، در عین حال می‌توانند به عنوان نخستین پیشینه‌های پژوهشی ارتباطات توسعه در کشور، مفید واقع شوند.

۱. پژوهش‌های مربوط به جهان سوم

صرفنظر از مطالعات و تحقیقات مشهوری که در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، به وسیله پژوهشگران آمریکایی در مورد کاربرد ارتباطات برای «نوسازی» جوامع در حال توسعه و «نشر نوآوریها» در این جوامع صورت گرفته‌اند و در شماره‌های گذشته مجله رسانه به آنها پرداخته شده است، اکثر پژوهشهایی که در همین دوره یا پس از آن، از طرف محققان جهان سومی درباره کاربرد ارتباطات در خدمت توسعه انجام یافته‌اند، بیشتر زمینه‌های توسعه روستایی، گسترش سوادآموزی و آموزش عمومی و کنترل جمعیت و تنظیم خانواده را در بر گرفته‌اند.

- تحقیقات در مورد استفاده جمعی روستائیان از برنامه‌های رادیویی سرتاسری هند، که در نیمه دوم دهه ۱۹۵۰، با کمک «یونسکو» و همکاری محققان هندی، در جهت توسعه روستاهای این کشور صورت گرفته‌اند،^(۱) از نخستین پژوهشهای جهان سومی‌ها در این زمینه، محسوب می‌شوند. پژوهش «لاکشمی نارائو»، محقق هندی، تحت عنوان «ارتباط و توسعه: مطالعه‌ای درباره دو روستای هند»، که موضوع رساله دکتری او را تشکیل می‌داد و در سال ۱۹۶۶، از سوی دانشگاه «مینه‌سوتا» در ایالات متحده آمریکا انتشار یافت^(۲)، نیز از پژوهشهای پیشگام در این مورد است.

- پژوهشهایی هم که در دهه‌های ۱۹۵۰ تا ۱۹۷۰ راجع به کاربرد وسایل ارتباط جمعی در توسعه روستایی و آموزش سالمندان، در کشورهای آمریکای لاتین به عمل آمدند، نمونه‌های قابل توجهی بشمار می‌روند. تحقیقات انجام شده در این باره، در چارچوب برنامه‌های «کوشش فرهنگی مردمی» در کشور کلمبیا^(۳)، و پژوهشهای دیگری که در همین زمینه، در قالب برنامه‌های «جنبش آموزش بنیادی» در برزیل صورت گرفته‌اند^(۴)، از اهمیت خاصی برخوردارند.

- تحقیقاتی که در نیمه دوم دهه ۱۹۶۰، با کمک «یونسکو» و دولت «سنگال» در چارچوب یک «طرح نمونه برای کاربرد وسایل ارتباطی (سمعی و بصری) در آموزش بزرگسالان» در آفریقا، انجام یافته‌اند، از جمله نخستین کوششهای پژوهشی مربوط به این زمینه، در قاره یاد شده، محسوب می‌شوند.^(۵)

پژوهشهای مربوط به اقدامات دولت جمهوری متحد تانزانیا، در زمینه استفاده از رادیو، برای کمک به پیشبرد برنامه‌های توسعه ملی و به‌ویژه توسعه روستایی، سوادآموزی و آموزش بزرگسالان و همچنین بهداشت و رفاه اجتماعی، نیز اهمیت ویژه‌ای دارند.^(۶) باید یادآور شد که کوششهای این دولت در کاربرد رادیو جهت بسیج همگانی در راه تحقق هدفهای توسعه، در دهه‌های اخیر، طرف توجه خاص رژیمهای انقلابی و ترقی‌خواه جهان سوم قرار گرفته‌اند و از سوی محققان رادیکال و انتقادگر غربی و جهان سومی نیز به عنوان نمونه‌های موفق، با دیده تحسین نگریسته شده‌اند.^(۷)

در کنار این پژوهشها، می‌توان از کوششهای دولت انقلابی کوبا در طول نخستین سالهای حکومت جدید، برای استفاده از وسایل ارتباط جمعی و مخصوصاً رادیو، در مقابله با بیسوادی، یاد کرد.

در سال ۱۹۶۱ که از طرف این دولت، به عنوان «سال آموزش» اعلام گردید، در پاسخ تقاضای «فیدل کاسترو» رهبر کوبا برای داوطلب شدن یکهزار نفر از افراد دارای حداقل دیپلم تحصیلات متوسطه، برای مقابله با بیسوادی، پنج هزار تن و از جمله بسیاری از پزشکان و مهندسان، آماده همکاری شدند و در اجرای شعار «آموزش مردم به وسیله مردم»، توانستند در طول دوره نه ماهه مبارزه با بیسوادی، همراه با برنامه‌های رادیویی مخصوص سوادآموزی و استفاده از شیوه‌های شعرسرایی و آهنگ‌سازی و نقاشی و پوسترسازی، تمام مردم کوبا را به حرکت در آورند و تعداد بیسوادان آن کشور را، که در آغاز این سال برابر با ۲۴ درصد کل جمعیت کوبا بود، به چهار درصد کاهش دهند و همراه این مبارزه، یک جنبش بزرگ انقلاب فرهنگی در تمام زمینه‌های زندگی اجتماعی، پدید آورند.

توجه به تحقیقاتی که درباره تجربیات چند دهه اخیر جمهوری خلق چین، در مورد کاربرد ارتباطات در دگرگونی اساسی این کشور وسیع و پرجمعیت صورت گرفته‌اند، نیز ضروری است. برنامه‌های انقلابی دولت جدید چین در طول دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، برای استفاده از ارتباطات در چارچوب هدفهای کلی توسعه ملی، که با «کوششهای تبلیغی توده‌ای»^۱ همراه بوده‌اند، از تمام امکانات ارتباطی - ارتباطات میان‌فردی، ارتباطات گروهی و ارتباطات جمعی - بهره گرفته‌اند. کارگردانان این برنامه‌ها، با کاربرد ارتباطات و بسیج همگانی بسیار گسترده مردم، توانسته‌اند در زمینه‌های گوناگون توسعه ملی و از جمله، مبارزه با بیسوادی و اصلاح زبان چینی، پیشرفت کشاورزی و توسعه روستایی، گسترش شبکه‌های بزرگراهها و راه‌آنها، تداوم آمادگی نظامی برای مقابله با تهدیدهای احتمالی خارجی، توسعه سرتاسری صنایع کوچک و نیز انقلاب فرهنگی، موفقیت‌های مهمی بدست آورند. هرچند که در برخی زمینه‌ها، به ویژه برنامه‌های انقلاب فرهنگی، بر اثر تندرویهای انقلابی، آثار و نتایج منفی نیز به بار آمده بودند.

در دهه‌های اخیر، همان‌گونه که قبلاً گفته شد، تحقیقات در مورد نقش ارتباطات در توسعه ملی کشورهای جهان سوم در دنیا گسترش یافته‌اند. در این زمینه، برخی از مراکز پژوهشی ارتباطات که در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰، در سطح جهانی و منطقه‌ای تشکیل شده‌اند، فعالیت‌های منظم و مداومی را دنبال می‌کنند. «انستیتوی فرهنگ و ارتباطات» در «مرکز شرق و غرب» دانشگاه هاوایی و «مرکز آسیایی پژوهش ارتباطات جمعی و اطلاعات»^۲ در سنگاپور، از مهمترین مراکز پژوهشی مذکور بشمار می‌روند. این مراکز، با برگزاری سمینارها و کنفرانسهای تخصصی و انجام پژوهشهای مختلف - که اغلب بر مبنای نظریه‌ها و الگوهای غربی توسعه بخشی ارتباطات استوارند - و همچنین انتشار کتابها و مجله‌ها، کوششهای مطالعاتی و تحقیقاتی خود را ادامه می‌دهند.

برخی مراکز پژوهشی دیگر، مانند بخش تحقیقات ارتباطی «بنیاد داک هامرشولد» در استکهلم، پایتخت سوئد، «انستیتوی ارتباطات جمعی هند» در دهلی، «انستیتوی مطالعات فراملی

آمریکای لاتین» در مکزیکو، پایتخت مکزیک و «مرکز پژوهش‌های ارتباطی» دانشگاه «لستر» در انگلستان، از جمله مراکزی هستند، که تحت تأثیر کوشش‌های محققان انتقادگر در اوایل دهه ۱۹۷۰، برخلاف الگوهای غربی پژوهش‌های ارتباطات، با توجه به سلطه ارتباطی و اطلاعاتی غرب در جهان سوم، تحقیقات خود را با دیدگاه‌های انتقادی دنبال می‌کنند.

برای شناخت بیشتر درباره برخورد این دو نوع دیدگاه در مطالعات و تحقیقات ارتباطی کنونی مربوط به جهان سوم، توجه به دو اثر پژوهشی، که تقریباً، به‌طور همزمان، درباره نقش اطلاعات در توسعه ملی هند، انتشار یافته‌اند، ضروری است. در یکی از این دو اثر، تحت عنوان، «انقلاب اطلاعاتی هند»، که با همکاری «اورت راجرز»، استاد معروف آمریکایی و یک محقق هندی تدوین گردیده^(۱۰)، دیدگاه خوشبینانه غربی در مورد آثار مثبت «انقلاب ارتباطات» و «جامعه اطلاعاتی» در توسعه هند، عرضه شده است و در اثر دیگر، که با عنوان «وسایل ارتباط جمعی و زندگی روستایی: مطالعه در مورد هند»، توسط «پل هارتمن»، محقق «مرکز پژوهش‌های ارتباطی» دانشگاه لستر انگلستان و دو متخصص هندی تهیه گردیده، با تأکید بر دیدگاه‌های رادیکال، کاربرد اصولی ارتباطات در پیشرفت روستاهای هند، مورد مطالعه قرار گرفته است.^(۱۱)

۲. پژوهش‌های مربوط به ایران

برای شناخت سوابق مطالعات و تحقیقات درباره نقش ارتباطات در «نوسازی» و توسعه ایران، باید از یک سو، تفکیک زمانی در نظر گرفت و دوره‌های قبل و بعد از انقلاب اسلامی را از هم متمایز ساخت و از سوی دیگر، پژوهش‌هایی را که محققان غربی یا ایرانی، در خارج ایران، در این زمینه انجام داده‌اند، از پژوهش‌های انجام شده در داخل ایران، تفکیک نمود و به صورت جداگانه، ارائه داد. به همین جهت، در این جا، ابتدا تحقیقات و مطالعاتی که در دوره پیش از انقلاب در خارج و داخل کشور صورت گرفته‌اند و پس از آن، بررسیها و پژوهش‌های انجام شده در خارج و داخل کشور، در دوره پس از انقلاب، معرفی می‌شوند.

الف. دوره پیش از انقلاب

مطالعات و تحقیقات راجع به کاربرد ارتباطات و وسایل ارتباط جمعی در توسعه ایران تا آخرین سالهای پیش از پیروزی انقلاب اسلامی، به شکل منظم و با هدف و برنامه مشخص، انجام نمی‌یافتند و تنها می‌توان، برخی کتابها، مقاله‌ها و پایان‌نامه‌های تحصیلی و بعضی پژوهش‌های موردی پراکنده را، که از سوی ایرانیان مقیم خارج یا داخل کشور و یا محققان غربی تهیه و تدوین گردیده بودند و تمام یا بخش‌هایی از آنها به نحوی به زمینه‌های توسعه بخشی ارتباطات، مربوط می‌شدند. جزء

اینگونه مطالعات و تحقیقات بشمار آورد. از سالهای نیمه دهه ۱۳۴۰ هجری شمسی (۱۹۶۰ میلادی)، پژوهشهای ارتباطی درباره توسعه بخشی ارتباطات در داخل کشور نیز طرف توجه قرار گرفتند و بتدریج نخستین کوششهای منظم در این مورد آغاز گردیدند و برخی از مؤسسات عالی آموزشی و پژوهشی و بعضی از وزارتخانه‌ها و سازمانهای دولتی، به مطالعات و تحقیقات در مورد ارتباطات و توسعه، دست زدند.

۱. پژوهشهای خارج کشور

در میان پژوهشهای اجتماعی منتشر شده در خارج کشور، اولین اشاره‌ها به نقش توسعه‌بخشی وسایل ارتباط جمعی ایران را، صرفنظر از کتاب «گذر از جامعه سنتی» تألیف «دانیل لرنر» آمریکایی، می‌توان در کتابهایی همچون «نوسازی ایران»، تألیف دکتر امین بنایی، پژوهشگر ایرانی مقیم آمریکا،^(۱۲) «ایران: توسعه سیاسی در یک جامعه در حال دگرگونی»، تألیف «لئونارد بایندر»، محقق آمریکایی درباره جوامع خاورمیانه^(۱۳)، و «سیاست ایران: گروهها، طبقه‌ها و نوسازی»، تألیف «جیمز بیل»، محقق ایران‌شناس آمریکایی^(۱۴)، که از اوایل دهه ۱۹۶۰ تا اوایل دهه ۱۹۷۰، در اوج گسترش نظریه‌های غربی «نوسازی» جهان سوم نگاشته شده‌اند، بدست آورد.

نخستین مقاله‌های تخصصی ارتباطی چاپ شده در غرب، که به گونه‌ای، تأثیر ارتباطات جمعی در تحولات ایران را مطرح کرده‌اند، شامل مقاله «دیوید مک کلبیلاند»، محقق مشهور آمریکایی، با عنوان «خصلت ملی و رشد اقتصادی در ترکیه و ایران»^(۱۵)، مقاله دکتر غلامحسین رازی، محقق ایرانی مقیم ایالات متحده آمریکا، تحت عنوان «مطبوعات و نهادهای سیاسی ایران: تجزیه و تحلیل محتوای روزنامه‌های اطلاعات و کیهان»^(۱۶)، و مقاله دکتر امین بنایی، با عنوان «نقش وسایل ارتباط جمعی در ایران» اند. این مقاله‌ها، به ترتیب در سالهای ۱۹۶۳، ۱۹۶۸ و ۱۹۷۱، در کتاب «ارتباطات و توسعه سیاسی»، «مجله خاورمیانه»، و کتاب «ایران در برابر سالهای ۱۹۷۰»، در آمریکا انتشار یافته‌اند.^(۱۷)

- دکتر حمید مولانا، استاد ایرانی علوم ارتباطات در ایالات متحده آمریکا، نخستین محقق ارتباطی مقیم خارج از کشور است، که از اوایل دهه ۱۹۶۰، به بررسی نقش ارتباطات در توسعه کشورهای جهان سوم و از جمله ایران، پرداخته است. وی از آن زمان در برخی از مقاله‌هایی که به گردهماییهای ارتباطی بین‌المللی ارائه کرده، یا در مجله‌ها و کتابهای تخصصی ارتباطات منتشر نموده، به‌طور غیرمستقیم یا مستقیم، اهمیت وسایل ارتباطی در توسعه ایران را مورد توجه قرار داده است.

از میان این مقاله‌ها، مخصوصاً می‌توان، مقاله «نقش روزنامه‌نگاری در کشورهای در حال توسعه»، ارائه شده به سمینار بین‌المللی روزنامه‌نگاری «بنیاد آلمان»، در اکتبر ۱۹۶۳ در برلن^(۱۸)، مقاله «به سوی نظریه‌ای درباره نظامهای ارتباطی: یک برداشت توسعه‌ای»، منتشر شده در سال ۱۹۶۷ در مجله

«گازت»، چاپ هلند^(۱۹)، مقاله «ارتباطات جمعی، نخبگان و نظامهای ملی در خاورمیانه»، عرضه شده به نهمین کنفرانس جهانی «انجمن بین‌المللی تحقیق در ارتباطات جمعی»، در سال ۱۹۷۴ در لایپزیک^(۲۰)، مقاله «مطبوعات و توسعه ملی در خاورمیانه» منتشر شده در سال ۱۹۷۶، در مجله «یتلکت» چاپ آمریکا^(۲۱) و همچنین مقاله «روندهای ارتباطات جمعی در جوامع خاورمیانه»، مندرج در کتاب «سیاستهای ارتباط جمعی، در فرهنگهای در حال دگرگونی»، چاپ شده در سال ۱۹۷۷ در آمریکا^(۲۲)، را یادآوری کرد.

- دکتر اصغر فتحی، استاد ایرانی رشته جامعه‌شناسی دانشگاه «کالگاری» در ایالت آلبرتا، کانادا هم از محققانی است که در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ پژوهشهایی در مورد ریشه‌ها و زمینه‌های تاریخی ارتباطات و تجددخواهی در ایران، از دوره مشروطیت به بعد، انجام داده و مقاله‌هایی درباره آنها در کتابها و مجله‌های تخصصی غربی منتشر کرده است.^(۲۳)

از اواسط دهه ۱۳۵۰ شمسی (۱۹۷۰ میلادی)، عده‌ای از دانشجویان ایرانی دانشگاههای غربی نیز با توجه به اهمیت وسایل ارتباطی در دگرگونیهای کشورهای جهان سوم، برای تهیه پایان‌نامه‌های تحصیلی خود، به مطالعه و تحقیق درباره ارتباطات و توسعه در ایران پرداختند. رساله دکتر علی محمدی، تحت عنوان «ارتباطات پشتیبان توسعه و مراکز تعلیماتی برای نواحی روستایی در ایران»، که در سال ۱۹۷۶، برای اخذ درجه دکترا در رشته تعلیم و تربیت، به دانشگاه کلمبیا در نیویورک ارائه گردید^(۲۴)، از پایان‌نامه‌هایی است که در زمینه مذکور، در ایالات متحده آمریکا، تدوین شده‌اند. رساله دکتر یحیی خاکزاد در مورد «نقش تلویزیون در زندگی اجتماعی ایران»، ارائه شده به دانشگاه «مون پل» در فرانسه، در سال ۱۹۷۶، برای گذراندن دکترای سیکل سوم جامعه‌شناسی حقوقی^(۲۵)، رساله دکتر اسدالله نوروزی همکار سابق سازمان رادیو تلویزیون ملی ایران، تحت عنوان «وسایل ارتباطی و توسعه ملی در ایران: مطالعه مبتنی بر آینده‌نگری»، که در سال ۱۹۷۷، برای دریافت درجه دکترا، دولتی ادبیات و علوم انسانی، به دانشگاه پاریس ۵ (دانشگاه رنه دکارت) عرضه شد^(۲۶) و همچنین رساله خانم دکتر مهشید اشرف، درباره «اهمیت وسایل ارتباط جمعی، به ویژه تلویزیون در فرآیند نوسازی: مورد ایران»، که در سال ۱۹۷۸، برای اخذ درجه دکترا، سیکل سوم علوم انسانی در دانشگاه پاریس ۵ (دانشگاه رنه دکارت)، ارائه گردید^(۲۷)، نیز از رساله‌های عرضه شده در زمینه یادشده، در خارج کشور بشمار می‌روند.

لازم به یادآوری است که محقق اخیر، به دنبال رساله مذکور و در تکمیل تحصیلات عالی خویش، رساله دیگری تحت عنوان «تلویزیون و فرآیند توسعه: مورد ایران»، در سال ۱۹۷۹، به منظور دریافت درجه دکترا، دولتی علوم سیاسی، به دانشگاه پاریس ۲، عرضه کرده است^(۲۸)، که شکل کامل شده همان رساله قبلی است.

در همان سالهای نیمه دهه ۱۹۷۰ که در شرایط سرعت گرفتن و گسترش یافتن برنامه‌های «نوسازی» غربی در ایران، بار دیگر مانند اوائل دهه ۱۹۵۰، توجه محققان غربی و مخصوصاً آمریکایی به کشور ما جلب شده بود، یکی از پژوهشگران معروف علوم ارتباطات، به نام «الیهو کاتز»، که در سالهای جنگ جهانی دوم و پس از آن در دانشگاه‌های ایالات متحده آمریکا تدریس می‌کرد و در پژوهشهای تجربی «پل لازار سفلد»، محقق اتریشی الاصل مقیم این کشور در زمینه‌های شناخت مخاطبان و آثار اجتماعی ارتباطات، با او همکاری داشت و در سالهای بعد، به عنوان استاد انستیتوی ارتباطات دانشگاه عبری اورشلیم، در اسرائیل به خدمت پرداخت، پژوهشهایی در مورد نقش رادیو - تلویزیون در کشور ما و چند کشور دیگر جهان سوم (الجزایر، برزیل، قبرس، اندونزی، نیجریه، پرو، سنگال، سنگاپور، تانزانیا و تایلند) انجام داد.

پژوهشگر مذکور، که در جریان این تحقیقات، برای ایران مقام ویژه‌ای در نظر گرفته بود، برنامه‌ای هم به منظور مسافرت به کشور ما ترتیب داد و در سمپوزیوم «طرح آینده‌نگری» سازمان رادیو تلویزیون ملی ایران راجع به «سیاستهای ارتباط جمعی در جوامع در حال توسعه شتابان»، که در سال ۱۳۵۴ در مشهد تشکیل شد و در صفحات آینده به آن اشاره خواهد شد، نیز شرکت کرد.

در مجموعه پژوهشهای «الیهو کاتز» و همکاران او درباره چند کشور جهان سوم و از جمله ایران، کوشش بر آن بود، تا بر ابعاد فرهنگی این جوامع و به‌خصوص «اصالت فرهنگی» و «هویت فرهنگی» آنها، که در مجموعه تحقیقاتی اوائل دهه ۱۹۵۰ و گزارش نهایی آن در مورد کشورهای خاورمیانه در کتاب «گذر از جامعه سنتی»، به آنها توجه نشده بود، تأکید گذاشته شود. به همین لحاظ، در طرح پژوهشی مقدماتی وی درباره «نقش رادیو و تلویزیون در برخی از کشورهای در حال توسعه»، که در سال ۱۹۷۳، از سوی «انستیتوی بین‌المللی رادیو و تلویزیون»^(۲۹) در لندن تکثیر شد و در گزارش جداگانه‌ای که سال بعد، در قالب طرح مذکور برای «مورد ایران»، در انستیتوی ارتباطات دانشگاه عبری اورشلیم، منتشر گردید^(۳۰) و نیز در مقاله‌ای که یک سال پس از آن به سمپوزیوم «طرح آینده‌نگری» سازمان رادیو تلویزیون ملی ایران» در مشهد ارائه شد^(۳۱) و بالاخره در گزارش نهایی این تحقیقات، که در سال ۱۹۷۷، به صورت کتابی تحت عنوان «رادیو - تلویزیون در جهان سوم: وعده‌ها و عملکردها»، از طرف دانشگاه هاروارد، در آمریکا انتشار یافت^(۳۲)، همه جا ضمن یادآوری کاستیهای پژوهشهای مربوط به «گذر از جامعه سنتی»، ضرورت «دگرگونیهای اجتماعی»، با در نظر گرفتن «تداوم فرهنگی» در جوامع در حال توسعه، خاطر نشان گردیده است.

به این گونه، در شرایطی، که از اوایل دهه مذکور، بر اثر انتقادهای محققان رادیکال غربی و جهان سومی و کوششهای «یونسکو» و جنبش کشورهای غیرمتعهد برای مقابله با نابرابری جهانی ارتباطات و عدم تعادل بین‌المللی اطلاعات، و برقراری «نظم نوین جهانی اطلاعات و ارتباطات»، الگوی

غربی توسعه بخشی ارتباطات برای ممالک در حال توسعه، جاذبه قبلی خود را از دست داده بود، با انتشار کتاب جدید «لیهو کاتر» و ارائه یک «الگوی متناوب» به جای «الگوی واحد نوسازی»، نوعی همسازی با اوضاع و احوال جدید، صورت گرفت. در همین جهت، پیش از آن نیز - همان گونه که در مقاله قبلی نویسنده در مجله رسانه به آن پرداخته شده است - با انتقادهای «ورت راجرز»، مؤلف معروف کتاب «شرونوآوریهها» از نظریه نوسازی «دانیل لرنر»، که در سال ۱۹۷۵ در مقاله‌ای تحت عنوان «گذر از الگوی حاکم»^(۳۳)، انعکاس یافت، نخستین گامها در راه هواداری از «الگوی متناوب» توسعه بخشی ارتباطات برای جهان سوم برداشته شده بود. در حالی که «کاتر» و «راجرز» هم مانند «لرنر»، خود از نظریه پردازان و الگوسازان نظام سرمایه‌داری غربی در زمینه‌های ارتباطات، در دهه‌های ۱۹۴۰، ۱۹۵۰، ۱۹۶۰ بوده‌اند.

۱۱. مطالعات و تحقیقات داخل کشور

پژوهشهای تخصصی در مورد نقش ارتباطات و وسایل ارتباط جمعی در زمینه‌های مختلف توسعه، که از اواسط دهه ۱۳۴۰ هجری شمسی (۱۹۶۰ میلادی) در داخل ایران نیز مورد توجه قرار گرفته بودند، با تأسیس نخستین مؤسسات عالی آموزشی و پژوهشی ارتباطات و اقدام بعضی از وزارتخانه‌ها و سازمانهای دولتی، به انجام مطالعات و تحقیقات درباره کاربرد وسایل و تکنولوژیهای ارتباطی در زمینه‌های عمرانی، سوادآموزی و آموزش عمومی و بهداشت و تنظیم خانواده و نظایر آنها، به مراحل عملی رسیدند و در آستانه انقلاب اسلامی ایران، از پیشرفت و گسترش قابل ملاحظه‌ای برخوردار شدند.

۱. از تأسیس دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی...

مطالعات و تحقیقات در مورد نقش توسعه بخشی وسایل ارتباط جمعی، در داخل ایران، از اواسط دهه یاد شده، همزمان با نخستین تجربه‌های آموزش تخصصی ارتباطات، به ویژه روزنامه‌نگاری و روابط عمومی و تأسیس «دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی» و انتشار مجله «تحقیقات روزنامه‌نگاری» - که با اوج کوششهای یونسکو برای ترویج نظریه‌ها و الگوهای غربی کاربرد ارتباطات در توسعه کشورهای جهان سوم و مخصوصاً چاپ کتاب معروف «ویلبر شران» محقق مشهور آمریکایی درباره «وسایل ارتباط جمعی و توسعه ملی» تقارن یافته بودند - طرف توجه قرار گرفت.

در اوایل پاییز سال ۱۳۴۳ شمسی، در مراسم افتتاح «دوره عالی روزنامه‌نگاری» مؤسسه کیهان - که در سال ۱۳۴۶، به گشایش «مؤسسه عالی مطبوعات و روابط عمومی» و سپس با تغییر نام آن در سال ۱۳۵۰، به ایجاد «دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی» منتهی گردید - پروفیسور «آراک لئوته» رئیس «مرکز

آموزش روزنامه‌نگاری» دانشگاه استراسبورگ فرانسه (وابسته به «یونسکو»)، که برای افتتاح این دوره به تهران دعوت شده بود؛ سخنرانی خود را به اهمیت وسایل ارتباط جمعی و نقش روزنامه‌نگاران در توسعه و پیشرفت ممالک در حال توسعه، اختصاص داد^(۳۴).

به دنبال انتشار کتاب معروف «ویلبر شرام» درباره ارتباطات جمعی و توسعه ملی، که در سال ۱۹۶۴ (۱۳۴۳ شمسی)، از سوی «یونسکو» منتشر شد، در ایران نیز به کاربرد ارتباطات جمعی در توسعه ملی توجه خاص پدید آمد. مدتی بعد، در مجله «تحقیقات روزنامه‌نگاری»، مقاله‌هایی راجع به نقش وسایل ارتباطی و خبری در توسعه اقتصادی و پیکار با بیسوادی، انتشار یافتند^(۳۵) و بخشهایی از کتاب مذکور نیز در مجله «نگین» منتشر شدند^(۳۶). در سال ۱۳۴۸، خلاصه‌ای از این کتاب، به وسیله دکتر ابراهیم رشیدپور، عضو هیئت علمی دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران، تحت عنوان «ارتباط جمعی و رشد ملی: نقش روزنامه، رادیو، فیلم، تلویزیون و سایر وسایل ارتباطی در تحولات اجتماعی»، در مجموعه «انتشارات مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران»، با پیشگفتاری به قلم دکتر احسان نراقی، رئیس وقت این مؤسسه، منتشر گردید^(۳۷). برخی از مباحث این کتاب، قبلاً نیز در مجله تحقیقات روزنامه‌نگاری، انتشار یافته بودند.^(۳۸)

دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی هم، با آنکه هدف اساسی آن آموزش تخصصی رشته‌های ارتباطی بود، در کنار فعالیتهای آموزشی و انتشاراتی خود، کوششهای پژوهشی را نیز طرف توجه قرار داده بود. در میان این کوششها، بعضی طرحهای تحقیقاتی و برخی مقاله‌های عرضه شده به سمینارها و کنفرانسهای ارتباطی بین‌المللی، به مسائل توسعه بخشی ارتباطات، مربوط می‌شدند.

پژوهش راجع به «محتوای برنامه‌های رادیو ایران»، که در سال ۱۳۵۳ به دومین مجمع بحث درباره «خانواده و فرهنگ» در دانشگاه تهران ارائه گردید^(۳۹) و بر نقشهای آگاه‌کننده و آموزش‌دهنده رادیو برای کمک به پیشرفتهای اجتماعی کشور، تأکید گذاشته بود و «طرح تحقیق در زمینه نقش ارتباطات در توسعه کشاورزی ایران»، که در سال ۱۳۵۶ با همکاری استادان این دانشکده و دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران، از سوی مرکز تحقیقات دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی، تهیه و تدوین شد و نیز طرح تحقیقی که در سال ۱۳۵۷ درباره «استفاده از وسایل ارتباط جمعی در مقابله با آلودگی محیط‌زیست»، از طرف مرکز تحقیقات مذکور برای «سازمان ملی حفاظت محیط‌زیست» آماده گردید، از جمله طرحهای پژوهشی یاد شده بشمار می‌آیند.

مقاله عرضه شده، از سوی نویسنده، به سیمنار مطالعات ارتباطی پیشرفته در «انستیتوی ارتباطات شرق و غرب» دانشگاه هاوایی در تابستان ۱۹۷۷ (۱۳۵۶ شمسی)، راجع به «تأثیرات ارتباطات بر جامعه ایران»^(۴۰)، که نقشهای گوناگون وسایل ارتباط جمعی در کشور را بررسی کرده بود، مقاله‌ای تحت عنوان «ارتباطات و غربی‌سازی: وسایل ارتباط جمعی و هویت فرهنگی در ایران»، که نویسنده به

یازدهمین کنفرانس جهانی «انجمن بین‌المللی تحقیق در ارتباطات جمعی» در تابستان ۱۹۸۷ (۱۳۵۷ شمسی) در شهر «ورشو» در لهستان، ارائه کرده بود^(۴۱) و جنبه‌های منفی وابستگی‌های فرهنگی ارتباطی ایران را تجزیه و تحلیل نموده بود و همچنین مقاله‌ای با عنوان «ارتباطات و قدرت در ایران» که از طرف نویسنده به سمینار «ارتباطات و جهان سوم» در بهار ۱۹۷۹ (۱۳۵۸ شمسی) در دانشگاه «دیژون» فرانسه عرضه شده بود^(۴۰) و عوارض منفی کاربردهای اجتماعی نامطلوب وسایل ارتباط جمعی در دوره پیش از پیروزی انقلاب اسلامی ایران را، مورد بحث قرار داده بود، نیز جزء فعالیت‌های پژوهشی دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی در زمینه‌های یاد شده، محسوب می‌شوند.

۲. ... تا تأسیس و تعطیل پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران

پژوهش‌های تخصصی درباره توسعه بخشی ارتباطات، به صورت منظم، در اواسط دهه ۱۳۵۰ شمسی (دهه ۱۹۷۰ میلادی)، با تأسیس «پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران»، رو به پیشرفت گذاشتند. این پژوهشکده، در سال ۱۳۵۵ شمسی، به کوشش دکتر مجید تهرانیان - فارغ‌التحصیل رشته اقتصاد سیاسی از دانشگاه هاروارد آمریکا - که پس از بازگشت به کشور و همکاری با «سازمان رادیو تلویزیون ملی ایران»، به مطالعات و تحقیقات تخصصی در زمینه ارتباطات و توسعه، پرداخته بود و «طرح آینده‌نگری» این سازمان را تدوین کرده بود - و با همکاری سازمان مذکور و سازمان برنامه و بودجه، ایجاد شد.

برای آشنایی با هدفها و برنامه‌های تحقیقاتی این پژوهشکده، می‌توان از متن کتابچه‌ای که در مهرماه ۱۳۵۵، به منظور معرفی آن انتشار یافته بود. کمک گرفت:

«... پی‌ریزی پژوهشکده، از طرح آینده‌نگری سازمان رادیو تلویزیون ملی ایران، که در سال ۲۵۳۳ (۱۳۵۳ شمسی) شروع به کار کرد، آغاز شد. در قالب این طرح پژوهش‌هایی انجام شد و بخش زیادی از نتایج آن انتشار یافت. مهمترین اثر عملی طرح، بازسازی تشکیلات سازمان رادیو تلویزیون ملی ایران بود... از آنجا که یکی از هدفهای اساسی طرح آینده‌نگری، پی‌ریزی فعالیت‌های پژوهشی سازمان در زمینه خدمات پشتیبانی ارتباطی در توسعه ملی بود، «پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران» با همکاری سازمان برنامه و بودجه پس از پایان طرح در سال ۲۵۳۵ (۱۳۵۳ شمسی)، آغاز به کار کرد. عوامل تاریخی مهمی که در زمینه توسعه ارتباطی جهان به علم ارتباطات شکل داده است، در واقع تا حدود زیادی هدفهای «پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران» را نیز تعیین می‌کنند. هدف اساسی پژوهشکده، انجام پژوهش‌های بنیادی و کاربردی در علوم ارتباطی

و توسعه ملی و گسترش نقش پشتیبانی اطلاعات و ارتباطات در توسعه فرهنگی، آموزشی، اقتصادی و اجتماعی کشور است. بنابراین، هدفهای پژوهشگر را می‌توان به زمینه‌های پژوهشی زیر خلاصه کرد:

- پژوهش بنیادی در زمینه‌های علوم اجتماعی و تکنولوژی ارتباطات به منظور تحکیم مبانی و گسترش ابزار علم ارتباطات به عنوان یک علم چند رشته‌ای جدید.

- پژوهش بنیادی در مورد نقش اطلاعات و ارتباطات در گسترش و بهم‌پیوستگی سنتهای فرهنگی، علمی و آموزشی ارزنده و بارور گذشته ایران و عناصر جدید اکتسابی به منظور شناخت نقش پشتیبانی رسانه‌ها در بازآفرینی فرهنگ ملی، هماهنگ با دگرگونی‌های مادی کشور.

- پژوهش، آموزش و رایزنی در زمینه‌های توسعه فرهنگی و هنری، به منظور فراهم آوردن وسایل ترجمه عناصر اصیل فرهنگ ملی و منطقه‌ای ایران، به زبان و قالبهای رسانه‌های همگانی (چاپ، رادیو، تلویزیون، سینما).

- پژوهش، آموزش و رایزنی در زمینه آموزشهای چندرسانه‌ای، به منظور بالا بردن کمیت و کیفیت آموزش در تمام سطوح.

- پژوهش، آموزش و رایزنی در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی توسعه ملی و ارتباطی کشور، به منظور شناسایی و شناساندن نقش پشتیبانی رسانه‌ها در ایجاد هماهنگی بیشتر میان بخشهای «پیشاهنگ» و «کند رو» جامعه و اقتصاد ملی.

- پژوهش و آموزش در زمینه شبکه‌های ارتباطی لازم برای پشتیبانی از توسعه ملی در زمینه‌هایی مانند سوادآموزی، آموزش روشهای نوین کشاورزی، آموزش بهداشت و تنظیم خانواده، درمان از راه دور.

- پژوهش، آموزش و مشاوره در زمینه‌های ارتباطی گسترش روابط بین‌المللی، به منظور ایجاد تفاهم و همکاریهای فرهنگی و اقتصادی بین ایران و دیگر کشورهای جهان...»^(۴۳)

پژوهشگر، زیر نظر یک شورای عالی، مرکب از رئیس سازمان برنامه و بودجه و مدیر عامل سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران و چند نفر از شخصیت‌های دولتی دیگر قرار داشت و ریاست آن نیز از همان آغاز، به عهده دکتر مجید تهرانیان، که عضویت شورای عالی را هم دارا بود، سپرده شده بود. فعالیتهای پژوهشگر، سه زمینه پژوهشی، آموزشی و مشاورتی را در بر می‌گرفتند و بر پنج محور اصلی، شامل بررسیهای ارتباطی - فرهنگی، بررسیهای ارتباطی - آموزشی، بررسیهای ارتباطی - اجتماعی، بررسیهای ارتباطی - اقتصادی و بررسیهای ارتباطی - بین‌المللی، استوار شده بودند.

در طول مدت فعالیت پژوهشکده، طرحهای تحقیقاتی گوناگونی طرف توجه گردانندگان و همکاران آن قرار گرفته بودند؛ که برخی از آنها، پیش از تعطیل پژوهشکده در سال ۱۳۵۹، به مرحله تدوین و انتشار رسیدند و بعضی دیگر، بر اثر تعطیل آن، ناتمام ماندند.

مهمترین طرحهای پژوهشی ارتباطی منتشر شده، که مستقیماً به کاربرد ارتباطات در زمینه‌های مختلف توسعه، مربوط می‌شدند و اغلب نیز پیش از گشایش رسمی پژوهشکده، در قالب «طرح آینده‌نگری» سازمان رادیو-تلویزیون ملی ایران، تهیه گردیده بودند، بدین قرارند:

- نقش رسانه‌ها در پشتیبانی توسعه ملی (۴۴)

- نقش رسانه‌ها در پشتیبانی توسعه اقتصادی (۴۵)

- نقش رسانه‌ها در پشتیبانی توسعه سیاسی (۴۶)

- نقش رسانه‌ها در پشتیبانی توسعه فرهنگی (۴۷)

- رده‌بندی پیشنهادی برنامه‌های رادیو-تلویزیون در پشتیبانی توسعه ملی (۴۸)

- اندیشه پیشرفت: پیشگفتاری بر نظریه‌های رشد اقتصادی و ارتباط جمعی (۴۹)

طرحهای پژوهشی ارتباطی دیگری مانند «بحران انرژی و ارتباطات بین‌المللی»، «نقش رسانه‌های همگانی در ارتباطات سیاسی ایران»، «سیمای زن در رسانه‌های همگانی»، «بررسی تطبیقی نقش رسانه‌های همگانی، در توسعه آسیای باختری»، «کاربرد آموزشی رسانه‌های همگانی در توسعه روستایی ایران»، «مطالعه رفتارهای اجتماعی و رسانه‌های همگانی در توسعه روستایی ایران»، و «مطالعه رفتارهای اجتماعی و رسانه‌های همگانی»، که در مدت فعالیت پژوهشکده در مراحل تهیه و تدوین بودند، ظاهراً انتشار نیافتند.

دو طرح پژوهشی دیگر درباره «گرایشهای فرهنگی و نگرشهای اجتماعی در ایران» و «استفاده از منبر به عنوان یک وسیله ارتباط جمعی» نیز به مرحله انتشار رسیدند و طرح پژوهشی «رسانه‌های همگانی و تحول اجتماعی در شهر سنتی یزد»، که با همکاری مرکز سنجش افکار سازمان رادیو-تلویزیون ملی تهیه شده بود، به صورت خلاصه، به زبان انگلیسی منتشر گردید.

ترجمه یکی از انتشارات تخصصی یونسکو، تحت عنوان «به سوی سیاستهای ارتباطی واقع‌بینانه»، نیز به کوشش پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران صورت گرفت.

گردانندگان پژوهشکده، در آستانه تأسیس آن، در چارچوب برنامه‌های «طرح آینده‌نگری» سازمان رادیو تلویزیون ملی ایران، یک سمپوزیوم بین‌المللی درباره «سیاستهای ارتباط جمعی در جوامع در حال توسعه شتابان» در تابستان ۱۳۵۴ شمسی در مشهد برگزار کردند، که چند تن از محققان و متخصصان ارتباطی مشهور غربی، با دیدگاههای خوشبینانه معمول در جوامع آزادی‌گرا، از جمله، «یتیل دوسولا پول» و «لیهوکاتز» نیز در آن شرکت داشتند. مجموعه مقاله‌های این سمپوزیوم، که

نظریه‌ها و سیاستهای مربوط به ارتباطات توسعه‌بخش، نقشهای جدید وسایل ارتباط جمعی در توسعه ملی و نیز تجربه‌های ملی در سیاستهای ارتباطی را در برمی‌گرفت، در همان سال به صورت پلی‌کپی از طرف «طرح آینده‌نگری» یاد شده، تکثیر شد. دو سال بعد هم مجموعه نسبتاً کاملی از این مقاله‌ها به شکل کتاب در انگلستان منتشر گردید.^(۵۴)

گزارشی در مورد سمپوزیوم مذکور نیز پیش از آن، از سوی پژوهشکده، به صورت پلی‌کپی،^(۵۵) انتشار یافته بود.

چند هفته پیش از برگزاری سمپوزیوم مذکور، در قالب فعالیتهای «طرح آینده‌نگری»، سمیناری با مشارکت گروهی از متخصصان و محققان ایرانی عضو سازمان رادیو تلویزیون ملی ایران و خارج از آن، برای بررسی در مورد «نقش رسانه‌های همگانی در توسعه ملی ایران» در اردیبهشت ۱۳۵۴ شمسی، در شیراز برگزار شده بود. در این گردهمایی، چارچوب نظری «طرح آینده‌نگری»، ساخت کنونی و آینده تکنولوژی و مدیریت رسانه‌ها و از جمله سازمان رادیو تلویزیون ملی ایران، نقش رسانه‌ها در توسعه خبری و فرهنگی، توسعه سیاسی و اقتصادی و توسعه علمی - آموزشی ایران و وضع پیام‌گیران و رسانه‌های همگانی و همچنین گزارش نظرآزمایی سرشناسان فرهنگی و سیاسی ایران، مورد بحث و بررسی قرار گرفته بودند. گزارش کامل این گردهمایی نیز دو سال بعد در مجموعه انتشارات مشترک سروش (انتشارات سازمان رادیو تلویزیون ملی ایران) و پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران، منتشر گردید.^(۵۶)

پژوهشکده، در کنار فعالیتهای پژوهشی خود، از بهار ۱۳۵۶، یک مجله تخصصی به نام «نامه پژوهشکده»، به زبان فارسی انتشار می‌داد، که تا پیش از پیروزی انقلاب، به صورت جداگانه به زبان انگلیسی^(۵۷) نیز منتشر می‌شد. «نامه پژوهشکده» از شماره سوم، با تاریخ پاییز ۱۳۵۷، با قطعی جدید و در حالی که زیر نام آن عبارت «بررسیهای فرهنگ و توسعه» اضافه شده بود، انتشار یافت.

در سالهای ۱۳۵۶ و ۱۳۵۷، چند تن از استادان آمریکایی علوم ارتباطات، به دعوت پژوهشکده به تهران آمدند و در قالب سمینارهای تخصصی آن، راجع به مسائل پژوهشی ارتباطات و توسعه، با محققان ایرانی، به همکاری پرداختند. در میان این دعوت‌شدگان، دو چهره سرشناس آمریکایی، شامل «دانیل لرنر» و «یتیل دوسولاپول» استادان معروف «انستیتوی تکنولوژی ماساچوست» (ام.آی. تی) نیز حضور داشتند.

«لرنر» که تا اواخر پاییز سال ۱۳۵۷، در تهران مانده بود، با همکاری پژوهشکده و «مرکز سنجش افکار» سازمان رادیو تلویزیون ملی ایران، برای بازنگری نتایج پژوهش بیست و پنج سال پیش در مورد «گذر از جامعه سنتی: نوسازی خاورمیانه»، در مدت اقامت در ایران به تحقیق جدیدی دست زد، که بر اثر انقلاب، ناتمام ماند و فقط گزارش مختصری از آن به صورت پلی‌کپی تکثیر گردید.^(۵۸)

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، برنامه‌ها و فعالیتهای «پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران» دچار رکود شدند. زنده یاد دکتر علی اسدی، قائم مقام قبلی رییس پژوهشکده، که سرپرستی آن را عهده‌دار شده بود، کوشش فراوان کرد، تا برنامه‌های قبلی را دنبال کند. ادامه چند طرح تحقیقاتی و تجدید انتشار «نامه پژوهشکده» در شکل و محتوای تازه آن، از اواخر سال ۱۳۵۷ و نیز عرضه چند کتاب جدید در مجموعه انتشارات پژوهشکده^(۵۹)، از مساعی مهم وی در این دوره بشمار می‌روند. در سال ۱۳۵۹، تحت تأثیر تحولات داخلی سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، فعالیتهای «پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران»، متوقف گردیدند و سرانجام با ادغام آن در قالب «مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی»، وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی، این پژوهشکده به کلی از میان رفت و برنامه‌های پژوهشی آن در زمینه ارتباطات و توسعه، به فراموشی سپرده شدند.

دکتر مجید تهرانیان، مؤسس و رییس پژوهشکده مذکور، که از زمان اوج انقلاب در خارج کشور به سر می‌برد، مدت کوتاهی با دانشگاه آکسفورد انگلستان همکاری داشت. وی در سالهای ۱۹۷۹ و ۱۹۸۰ (۱۳۵۸ و ۱۳۵۹ شمسی)، در قسمت ارتباطات و اطلاعات «یونسکو»، در مقر اصلی این سازمان در پاریس کار می‌کرد. پس از آن به ایالات متحده آمریکا رفت و از چند سال پیش، به عنوان استاد علوم ارتباطات در دانشگاه «هاوایی»، به فعالیتهای آموزشی و پژوهشی خود ادامه می‌دهد. وی در این مدت، مطالعات و تحقیقات خویش در مورد ارتباطات و توسعه را گسترش داده و کتابها و همچنین مقاله‌های متعددی در نشریات تخصصی ارتباطی منتشر کرده است، که در صفحات بعد و نیز مآخذشناسی پایان مقاله، به مهمترین آنها، اشاره خواهد شد. او در تابستان ۱۳۷۱، به دعوت وزارت امور خارجه، جهت شرکت در یک گردهمایی راجع به آسیای میانه، برای نخستین بار بعد از انقلاب به ایران بازگشت و پس از آن نیز برای تدریس در دوره دکتری فرهنگ ارتباطات دانشگاه امام صادق (ع)، به تهران آمد.

۳. کوششهای تحقیقاتی سازمانهای دولتی برای کاربرد ارتباطات در برنامه‌های توسعه

علاوه بر کوششهایی که در مراکز دانشگاهی برای پژوهش در زمینه‌های ارتباطات توسعه صورت می‌گرفتند، از اواخر دهه ۱۳۴۰ شمسی، در بعضی از وزارتخانه‌ها و سازمانهای دولتی، از جمله وزارت اطلاعات و جهانگردی سابق و وزارت بهداری و وزارت آموزش و پرورش نیز به کاربرد ارتباطات و وسایل ارتباط جمعی در برنامه‌های مختلف مملکتی، توجه پیدا شده بود.

الف) ارتباطات عمرانی

وزارت اطلاعات و جهانگردی در این زمان، یک بخش مطالعاتی تخصصی به نام «ارتباطات عمرانی» ایجاد کرده بود. همکاران این بخش، بر مبنای نظریه‌ها و الگوهای غربی توسعه بخشی ارتباطات، بررسیهایی در مورد استفاده از وسایل ارتباط جمعی در راه پشتیبانی از برنامه‌های توسعه و عمران کشور انجام می‌دادند و در برخی سمینارها و کنفرانسهای بین‌المللی و منطقه‌ای نیز شرکت می‌کردند. گزارش «پیشنهادهای مقدماتی برای تأسیس یک نظام ارتباطی پشتیبانی توسعه در ایران»، که در سال ۱۳۵۰ شمسی به گردهمایی ترتیب یافته از سوی «برنامه ملل متحد برای توسعه» و «صندوق ملل متحد برای حمایت کودکان»، «یونیسف»، در زمینه ارتباطات پشتیبان توسعه، ارائه شده بود^(۶۰). و همچنین مقاله‌ای درباره «ارتباطات برای توسعه: نظام ارتباطات توسعه ملی ایران»، که در سال ۱۳۵۴، به سمینار «انستیتوی بین‌المللی رادیو - تلویزیون»، راجع به «انگیزش، اطلاعات و ارتباطات برای توسعه در کشورهای آفریقایی و آسیایی» در لندن عرضه گردیده بود^(۶۱)، نمونه‌هایی از کوششهای مطالعاتی و تحقیقاتی بخش «ارتباطات عمرانی» وزارتخانه مذکور در دوره پیش از انقلاب، بشمار می‌روند.

ب) ارتباطات و تنظیم خانواده

در همین دوره، برنامه‌های خاص مطالعات و تحقیقات درباره کاربرد ارتباطات و وسایل ارتباط جمعی در زمینه‌های بهداشت و تنظیم خانواده، نیز از طرف وزارت بهداشتی، دنبال می‌شدند. برای آشنایی با این برنامه‌ها می‌توان، از پیش‌نویس گزارش نهایی «طرحهای ارتباطی اصفهان» در مورد تنظیم خانواده، که در سالهای ۱۳۵۱ و ۱۳۵۲ شمسی، به سرپرستی «رابرت گیلسی» و مهدی لقمانی، و با همکاری «یونسکو» صورت گرفته‌اند، استفاده کرد^(۶۲). طرحهای مذکور شامل چهار طرح بزرگ و چندین طرح کوچکتر بوده‌اند، در میان چهار طرح بزرگ، طرح یکم، به مطالعه برنامه‌های تبلیغاتی وسایل ارتباط جمعی در فعالیتهای تنظیم خانواده در استان اصفهان، اختصاص داشته است. طرح دوم، ارزیابی نتایج آموزش فشرده برای تنظیم خانواده در دو منطقه کوچک تحت پوشش تبلیغات وسایل ارتباط جمعی و فعالیت کارکنان ویژه طرح را مورد نظر قرار داده است. طرح سوم، مطالعه درباره امکان استفاده از کارمندان متخصص در برنامه‌های تنظیم خانواده را برگرفته است و طرح چهارم، به بررسی چگونگی گسترش استفاده مداوم از قرصهای ضدبارداری، مربوط بوده است.

خلاصه گزارشهای طرحهای بزرگ یکم و دوم، که بیشتر بر مطالعه کاربرد وسایل ارتباط جمعی در پیشبرد برنامه‌های تنظیم خانواده استوار بوده است، به صورت جداگانه نیز در یکی از انتشارات تخصصی «یونسکو» در زمینه «ارتباطات و توسعه روستایی»، در سال ۱۹۷۷ (۱۳۵۶ شمسی)، انتشار یافته است.^(۶۳)

پ) ارتباطات برای سوادآموزی و آموزش

در دوره پیش از پیروزی انقلاب، نقش ارتباطات در پیشبرد برنامه‌های سوادآموزی، آموزش عمومی و همچنین آموزش دانشگاهی هم طرف توجه قرار گرفته بود و سازمانها و مؤسسات دولتی مختلف در این زمینه کوششها و فعالیتهایی را دنبال می‌کردند.

برای کاربرد وسایل ارتباط جمعی، در جهت مقابله با بیسوادی، از سوی «انستیتوی بین‌المللی شیوه‌های سوادآموزی سالمندان»، که در این دوره با همکاری وزارت آموزش و پرورش و سازمان پیکار با بیسوادی در تهران تأسیس شده بود، پژوهشهایی انجام می‌گردیدند. در میان این پژوهشها، چگونگی استفاده از رادیو در آموزش سالمندان، به سبب امکانات وسیع کاربرد این وسیله مهم ارتباطی برای بیسوادان، اهمیت ویژه‌ای پیدا کرده بود.^(۶۴)

از طرف وزارت آموزش و پرورش نیز مطالعات و تحقیقاتی در جهت استفاده از وسایل ارتباطی، برای پیشرفت برنامه‌های آموزشی مدارس و مخصوصاً دبیرستانها، صورت می‌گرفتند.^(۶۵) کاربرد ارتباطات و تکنولوژیهای آموزشی، در برنامه‌های درسی دبیرستانی و دانشگاهی هم، از سوی دانشکده‌های تربیت معلم، سازمان رادیو تلویزیون ملی ایران و همچنین دانشگاه آزاد، مورد توجه واقع شده بود و به همین جهت، کتابها و نشریات گوناگونی در این زمینه، منتشر می‌گردیدند.^(۶۶) توجه به محتوای این کتابها و به‌خصوص، شناخت بعضی از مؤسسات آمریکایی منتشر کننده آنها، تأثیرهای اقتباس مستقیم و غیرمستقیم شیوه‌های غربی استفاده از وسایل و تکنولوژیهای ارتباطی در مسیر «نوسازی» را مشخص می‌سازد. در آن دوره شیوه‌های مستقل محققان جهان سوم، برای کاربرد ارتباطات در راه پیشرفت و گسترش سوادآموزی و آموزش عمومی، به‌طور کلی در ایران مورد بی‌توجهی قرار گرفته بودند و حتی می‌توان گفت به فراموشی سپرده شده بودند تا آن که پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با ترجمه آثار برخی از این محققان، مانند «پائولو فریره» برزیلی، تا حدودی خلاء موجود در این زمینه برطرف گردید.

ب. دوره پس از انقلاب

در دوره پس از پیروزی انقلاب و استقرار جمهوری اسلامی، مطالعات و تحقیقات درباره توسعه‌بخشی وسایل و تکنولوژیهای ارتباطی، از سوی پژوهشگران ایرانی، در خارج و داخل کشور ادامه یافته‌اند. بدیهی است که پژوهشهای ارتباطی این دوره، به سبب تغییر شرایط قبلی می‌بایست در مقایسه با آنچه پیش از انقلاب انجام می‌گرفت، تفاوتی داشته باشند و ویژگیهایی پیدا کنند. اما چون

برخی از مطالعات و تحقیقات عرضه شده در دوره جدید، در اوضاع و احوال پیشین آغاز شده بودند و علاوه بر آن، بعضی از پژوهشگران، به ویژه در داخل ایران، نیز با وجود دگرگونیهای انقلابی و همچنین گسترش دیدگاههای انتقادی رادیکال و جهان سومی در زمینه ارتباطات و توسعه، همان دیدگاههای حاکم غربی را دنبال می کردند، بسیاری از پژوهشهای جدید، عملاً با دوره پیش، تمایزهای زیادی نداشته‌اند.

۱. پژوهشهای خارج کشور

در خارج کشور، مهمترین و بیشترین پژوهشهای نظری مربوط به ارتباطات و توسعه در ایران، در دوره پس از پیروزی انقلاب اسلامی، از سوی دکتر مجید تهرانیان و دکتر حمید مولانا، ارائه شده‌اند. در این پژوهشها بیشتر بر علل شکست برنامه‌های «نوسازی» ایران و کاربردهای نادرست وسایل ارتباط جمعی در حفظ قدرت خودکامه سیاسی و گسترش وابستگی‌های فرهنگی خارجی، تأکید گردیده است.

- یکی از نخستین مقاله‌هایی که دکتر مجید تهرانیان در دوره پس از پیروزی انقلاب، در خارج کشور انتشار داد، مقاله‌ای با عنوان «ایران: ارتباطات، از خودبیگانگی و انقلاب» بود، که در مارس ۱۹۷۹ (اسفند ۱۳۵۷) در مجله «ایترمدیا» در لندن منتشر گردید^(۶۸). در سال ۱۹۷۹؛ دو مقاله دیگر وی نیز در ایالات متحده آمریکا و فرانسه، انتشار یافتند. یکی از این مقاله‌ها، تحت عنوان «نظریه توسعه و سیاست ارتباطی: الگوهای در حال دگرگونی»، در شماره اول یک سالنامه جدید تخصصی، به نام «پیشرفت در علوم ارتباطی»، در ایالات متحده آمریکا، به چاپ رسید. مقاله دیگر او با عنوان «ارتباطات و توسعه بین‌المللی: برخی ملاحظات نظری»، که به «کمیسیون بین‌المللی یونسکو برای مطالعه درباره مسائل ارتباطات» عرضه شده بود، در مجله «فرهنگها»، متعلق به سازمان «یونسکو»، در پاریس منتشر شد^(۷۰).

در سال ۱۹۸۰ میلادی (۱۳۵۹ شمسی)، مقاله دیگری از دکتر تهرانیان تحت عنوان «ارتباطات و انقلاب در ایران: گذر از یک الگو»، در مجله «مطالعات ایرانی»، در امریکا انتشار یافت^(۷۱)، که مکمل مقاله سال قبل او در سالنامه «پیشرفت در علوم ارتباطی» بشمار می‌رود. در همان سال، در حالی که در قسمت ارتباطات و اطلاعات «یونسکو» در پاریس، به کار اشتغال داشت، یکی از کارهای پژوهشی او، با عنوان «شاخصهای اجتماعی - اقتصادی و ارتباطی در برنامه‌ریزی توسعه: مطالعه موردی ایران»، که قبلاً تهیه شده بود و در ماه ژوئن ۱۹۷۹ (خرداد ۱۳۵۸ شمسی) به «یونسکو» ارائه گردیده بود، با برخی تجدیدنظرها، در مجموعه «ارتباط و جامعه» یونسکو، منتشر شد^(۷۲). در سال مذکور، مقاله دیگر از، با عنوان «نفرین تجدد: دیالکتیک نوسازی و ارتباطات» در مجله بین‌المللی علوم اجتماعی، یکی دیگر از

مجله‌های تخصصی «یونسکو» در پاریس به چاپ رسید^(۷۳). لازم به یادآوری است که این مقاله نیز براساس تجربه «نوسازی» ایران و نقش ارتباطات در فرایند این «نوسازی» در رژیم گذشته، تهیه گردیده بود.

در سال ۱۹۸۲ (۱۳۶۱ شمسی)، مقاله‌ای تحت عنوان «وابستگی و دوگانگی ارتباطات در ایران»، در شماره ماه مه آن سال مجله «اینترمدیا» در لندن، از دکتر *تهرانیان* منتشر شد^(۷۴)، که در آن، وضع و کاربرد ارتباطات در دوره‌های قبل و بعد از انقلاب، مورد بررسی قرار گرفته‌اند. دو سال بعد هم، پژوهش گسترده‌تری که در همین زمینه، با عنوان «وابستگی و دوگانگی ارتباطات در جهان سوم» تهیه کرده بود، در ایالات متحده آمریکا به چاپ رسید^(۷۵). در ماه سپتامبر ۱۹۸۲ (۱۳۶۱ شمسی)، دکتر *تهرانیان* یک مقاله نیز، تحت عنوان «نظریه توسعه و ایدئولوژیهای رسالت‌آمیز: وابستگی، ارتباط و دموکراسی در جهان سوم»، در کنفرانس جهانی «انجمن بین‌المللی تحقیق در ارتباطات جمعی»، که در پاریس برگزار شد، ارائه داد.^(۷۶)

مقاله‌ای تحت عنوان «ارتباط و انقلاب در آسیا: سلطه غرب و استقرار فرهنگی در ژاپن و ایران»، که وی مطالب اصلی آن را قبلاً تهیه کرده بود و نخستین بار، به صورت کوتاه در مجله انگلیسی «زبان پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران» و به شکل مفصل، در مجله انگلیسی زبان دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران، منتشر شده بود، در سال ۱۹۸۴ (۱۳۶۳ شمسی)، به صورت کاملتر در مجله ارتباطات دانشگاه «کیوتو» در ژاپن انتشار یافت.^(۷۷)

از مقاله‌های دیگری که دکتر *تهرانیان* در سالهای بعد و در کشورهای غربی منتشر کرد، مقاله‌ای با عنوان «تکنولوژی‌های ارتباطی و توسعه جهانی» منتشر شده در ماه مه ۱۹۸۸ (اردیبهشت ۱۳۶۷ شمسی)، در مجله «اینترمدیا» چاپ لندن، جالب توجه است.^(۷۸) او در این مقاله، راجع به چگونگی برداشتهای کنونی درباره تکنولوژیهای نوین ارتباطی، چهار نوع دیدگاه را مطرح نموده و به ترتیب، از هواداران بسیار خوشبین و نیز مخالفان بسیار بدبین این تکنولوژیها و همچنین دیدگاه بی‌طرفانه و بالاخره، دیدگاه معتقد به تأکید بر ساختارهای اجتماعی حاکم بر تکنولوژیهای مذکور، نام برده است. وی با یادآوریهای مکرر درباره تجربه ناموفق «نوسازی» پرشتاب ایران در دوره رژیم سابق و عکس‌العملهای انقلابی علیه آن، روندهای کنونی توسعه در جهان را نیز تشریح کرده و ضمن آنها، فراملی‌گرایی اقتصاد جهانی در کشورهای مرکزی سرمایه‌داری، قبیله‌گرایی سیاسی در ممالک پیرامونی جهان سوم، دموکراسی‌گرایی ارزشها در کشورهای نیمه پیرامونی و مطلق‌گراییهای کنترل و نظارت در سراسر دنیا را، تجزیه و تحلیل نموده است.

او در یکی از آخرین مقاله‌های خود با عنوان «ارتباط، صلح و توسعه»، که در سال ۱۹۹۰ (۱۳۶۹ شمسی)، در کتابی به نام «ارتباط‌گری برای صلح: دیپلماسی و مذاکره»، در ایالات متحده منتشر

شده است^(۷۹)، نیز با در نظر گرفتن اصول کلی مطالعات پیشین خویش، نقشهای جدید ارتباطات در کمک به توسعه جوامع معاصر در سطحهای محلی، منطقه‌ای و جهانی و پاسداری از صلح و آرامش بین‌المللی را بررسی کرده است.

در کتاب دیگر این پژوهشگر، تحت عنوان «تکنولوژیهای قدرت، ماشینهای اطلاعاتی و دورنمای دموکراسی»، که با پیشگفتار «یوهان گالتونگ»، محقق رادیکال مشهور نروژی، در سال ۱۹۸۹ (۱۳۶۸ شمسی) در آمریکا به چاپ رسیده است، ترکیب تکامل یافته نظریات وی مقاله‌های مهم سالهای اخیر او، ملاحظه می‌شود.

این کتاب، دارای دو بخش عمده است. در بخش اول، شرایط تاریخی و زمینه‌های نظری تحول تکنولوژیهای ارتباطی و نیز نقشهای این تکنولوژیها در قدرت سیاسی، دموکراسی و توسعه، مطالعه شده‌اند.

در این بخش، با تأکید بر تکنولوژیهای ارتباطی، به عنوان تکنولوژیهای مؤثر در تحقق توسعه دموکراتیک، چهارگونه الگوی جهانی، شامل الگوهای دموکراتیک سرمایه‌داری، الگوهای دموکراتیک کمونیستی، الگوهای دموکراتیک جماعت‌گرا و الگوهای مطلق‌گرای ضددموکراتیک، معرفی شده‌اند. بخش دوم کتاب به وعده‌ها، خطرات و دورنمای تکنولوژیهای ارتباطی اختصاص یافته و در مباحث مختلف آن، به ترتیب از وعده‌های «دموکراسی تلویزیونی»، خطرات یک کابوس / اورولی^۱ و دورنمای آینده در کشورهای مرکزی سرمایه‌داری و ممالک پیرامونی، سخن گفته شده است. مؤلف، در مبحث آخر کتاب، با ارائه «چشم‌اندازهای دموکراسی جماعت‌گرا» و یادآوری نمونه‌هایی همچون جنبش «سبزها» در آلمان، که به هواداری از حفظ محیط‌زیست، پدید آمده است، به یک نتیجه‌گیری آرمانی پرداخته است.

در مباحث گوناگون این کتاب، تجربیات ناموفق رژیم سلطنتی گذشته راجع به کاربرد ارتباطات در روند «نوسازی» غربی ایران، نقشهای مؤثر ارتباطات سنتی اسلامی در بسیج اجتماعی بسیار گسترده مردمی در دوران انقلاب و گرایشهای قاطع نظام جدید اسلامی، بر حفظ و حراست هویت فرهنگی، مورد تأکید قرار گرفته‌اند.

- دکترحمید مولانا، در دوره پس از انقلاب، مقاله‌های متعددی درباره نقش ارتباطات در شرایط قبلی جامعه ایران، اهمیت ارتباطات سنتی در شکل‌گیری و پیروزی انقلاب اسلامی و کاربردهای ارتباطی در دوران حکومت جمهوری اسلامی، به سمینارها و کنفرانسهای بین‌المللی و منطقه‌ای و همچنین سمینارها و کنفرانسهای داخل ایران ارائه کرده و در نشریات تخصصی غربی انتشار داده است.

اولین مقاله دکتر مولانا در این دوره، راجع به مقابله ارتباطات سنتی با تکنولوژیهای نوین ارتباطی در جریان انقلاب اسلامی، در تابستان ۱۹۷۹ (۱۳۵۸ شمسی) در مجله «جورنال آو کامیونیکیشن»، در ایالات متحده آمریکا، به چاپ رسید^(۸۱). در پاییز همان سال، همزمان با بحران ناشی از اشغال سفارت آمریکا در تهران، وی مقاله‌ای با عنوان «روابط ایالات متحده آمریکا و ایران، از ۱۹۵۴ تا ۱۹۷۸ میلادی (۱۳۳۳ تا ۱۳۵۷ شمسی): نمونه‌ای از سلطه فرهنگی»، به کنفرانس سالانه «انجمن مطالعات خاورمیانه»، در ایالت «یوتا» عرضه کرد^(۸۲)، که شکل کاملتر آن، تحت عنوان «نقش وسایل ارتباطی در منازعه ایالات متحده و ایران»، در سال ۱۹۸۴، در کتابی به نام «وسایل خبری در منازعه ملی و بین‌المللی»، انتشار یافت. در این مقاله، عوارض منفی کاربرد ارتباطات جمعی در جریان «نوسازی» ایران و نیز در سطح روابط بین‌المللی، بررسی شده بودند.

او در همین دوره، مقاله دیگری با عنوان «ارتباطات برای دگرگونی سیاسی: انقلاب ایران»، تهیه کرد، که در سال ۱۹۸۴، در کتابی به نام «ارتباطات جهانی»، در نیویورک منتشر گردید.^(۸۴)

دکتر مولانا، در پژوهشی که در اوایل دهه ۱۹۸۰ میلادی (۱۳۶۰ شمسی)، در زمینه «جریان بین‌المللی اطلاعات»، برای «یونسکو» انجام داد و در سال ۱۹۸۵ میلادی (۱۳۶۴ شمسی)، از سوی این سازمان، در مجموعه «گزارشها و مقاله‌ها درباره ارتباطات جمعی»، در پاریس انتشار یافت، در فصل دوم آن، تحت عنوان «خبرها و نظرها»، نیز آثار نامطلوب و سال ارتباطی، در تقلید از غرب و همچنین تصویرسازی نادرست از «نوسازی» غربی در ایران را تجزیه و تحلیل کرده است^(۸۵). این انتقادات در کتاب او به نام «اطلاعات سراسر زمینی و ارتباطات جهانی: مرزهای جدید روابط بین‌المللی»، که بخشهایی از پژوهش مذکور را در بر دارد و در همان سال در نیویورک به چاپ رسیده است، نیز انعکاس یافته‌اند^(۸۶). در همین کتاب، طی فصلی که به «تکنولوژی اطلاعات و نظامها و سیاستهای کشورهای در حال توسعه» اختصاص یافته، بر اهمیت ارتباطات سنتی در توسعه جوامعی نظیر ایران پس از انقلاب اسلامی، چین، هند و تانزانیا، تأکید گذاشته شده است.^(۸۷)

در سالهای بعد هم دکتر مولانا با استفاده از مسافرتها، که به مناسبتها گوناگون، از جمله شرکت در کنفرانس بین‌المللی دفاع مقدس، سمینار نمایندگان خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران در خارج کشور، کنفرانس بین‌المللی اندیشه اسلامی، سمینار بین‌المللی خلیج فارس و ششمین کنفرانس عمومی شبکه خبرگزاریهای جنبش کشورهای غیرمتعهد، به ایران انجام داد، سخنرانیهای ایراد کرد و گزارشهایی در مورد این مسافرتها، با تأکید بر نقش ارتباطات در تحولات جدید ایران، تهیه نمود، که به گردهمایی‌های ارتباطی و یا نشریات تخصصی غربی، ارائه شده‌اند.

از میان این نوشته‌ها و پژوهشها، می‌توان مقاله وی در مورد «ارتباط جمعی در خاورمیانه: مأخذها و مأخذگاه‌ها»، منتشر شده در سال ۱۹۸۶ میلادی (۱۳۶۵ شمسی)، در «راهنمای جهانی وسایل

ارتباطی و ارتباطات»، گردآوری پروفیسور «جان لنت» آمریکایی^(۸۸) و همچنین مقاله دیگر او درباره «نظامهای وسایل ارتباطی و ارتباطات در خاورمیانه»، انتشار یافته در چاپ تازه کتاب «خاورمیانه زیر نظر «مایکل آدامس»، در سال ۱۹۸۸ میلادی (۱۳۶۷ شمسی) در ایالات متحده آمریکا^(۸۹) را، که در آنها، از جایگاه تازه ارتباطات جمعی ایران و شرایط پس از پیروزی انقلاب اسلامی، سخن گفته شده است، نام برد.

مقاله او درباره «هدفهای تبلیغ، از نظر اسلام: به سوی یک نظریه ارتباطی و اصول اخلاقی»، که در بهمن ماه سال ۱۳۶۸ (ژانویه ۱۹۸۹)، به هفتمین «کنفرانس اندیشه اسلامی» در تهران عرضه شده و در همان سال در کتابی به نام «حقوق عمومی و علوم سیاسی تطبیقی» در اسپانیا منتشر گردیده است^(۹۰) و مقاله دیگر وی در مورد «ارتباطات، اصول اخلاقی و سنت اسلامی»، منتشر شده در کتاب «اصول اخلاقی ارتباطات و دگرگونی جهانی»، زیر نظر «توماس کوپر» در سال ۱۹۸۹ میلادی (۱۳۶۸ شمسی) در ایالات متحده آمریکا^(۹۱)، نیز شایان توجه اند. باید یادآوری کرد، دکتر مولانا که مطالعه درباره چارچوب اخلاقی عملکرد ارتباطات جمعی را از سالها پیش دنبال کرده بود، در سالهای دهه ۱۹۹۰، تحت تأثیر شرایط تازه پس از پیروزی انقلاب اسلامی و مسافرتهاى اخیر خود به ایران، بر نقش اخلاق اسلامی در این زمینه، تأکید بیشتری گذاشته است.

مقاله بعدی او، تحت عنوان «جامعه مدنی، جامعه اطلاعاتی و جامعه اسلامی: یک چشم‌انداز تطبیقی»، که در تابستان ۱۹۹۰ میلادی (۱۳۶۸ شمسی)، به چهارمین گردهمایی بین‌المللی ارتباطات و فرهنگ در دانشگاه شهر «لیو بلیانا» در یوگسلاوی سابق (اسلوونیای کنونی)، ارائه شده بود^(۹۲)، شکل کاملتری از دیدگاههای او درباره جامعه اسلامی کنونی در برابر جوامع جدید غربی را بدست می‌دهد. در همین زمینه، دیدگاههایی که وی در سال ۱۳۶۹ شمسی برای ارائه به میزگرد مجله «نامه فرهنگ»؛ نشریه معاونت امور بین‌الملل وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، درباره «تبادل نابرابر در فرهنگ کنونی جهان» بیان کرده بود، نیز جالب توجه است.^(۹۴)

در سالهای آخر دهه ۱۹۸۰ و سالهای اول دهه ۱۹۹۰، مطالعات دکتر مولانا در زمینه ارتباطات و توسعه، گسترش بیشتری پیدا کردند. در سال ۱۹۸۸ میلادی (۱۳۶۷ شمسی)، پژوهش او با عنوان «تکنولوژی ارتباطی و توسعه»، که طبق تصمیم پنجمین اجلاس شورای بین‌الدول «برنامه بین‌المللی یونسکو برای توسعه ارتباطات» در ماه مه ۱۹۸۵، جهت تهیه گزارشی براساس مطالعات و تجربیات گذشته، راجع به کاربرد تکنولوژی نوین فضایی در راه توسعه و به ویژه، توسعه آموزش، علم و فرهنگ و توسعه روستایی، از طرف دبیرخانه «یونسکو» تهیه آن به وی واگذار شده بود، در مجموعه «گزارشها و مقاله‌های راجع به ارتباطات جمعی» در پاریس، انتشار یافت.^(۹۵)

وی در تابستان همان سال، به دنبال مسافرتی که چندماه پیش به ایران کرده بود، مقاله‌ای نیز تحت‌عنوان «ارتباطات و توسعه فرهنگی: گزارشی از ایران»، به کنفرانس سالانه «انستیتوی بین‌المللی ارتباطات» در واشنگتن ارائه داد.^(۹۶)

یکی از مهمترین مطالعات دکترمولانا در مورد ارتباطات و توسعه، کتاب «گذر از نوگرایی: ارتباطات و دگرگونی جامعه» نام دارد، که با همکاری خانم «لوری ویلسون»، دانشجوی پیشین او در دوره دکترای ارتباطات بین‌المللی در دانشگاه «آمریکن» در شهر واشنگتن و استادیار وقت علوم ارتباطات، تألیف گردیده و در سال ۱۹۹۰ میلادی (۱۳۶۹ شمسی)، در نیویورک منتشر شده است.
۳ (۹۷)

این کتاب، چنانکه از نام آن پیداست نوعی پاسخ و معارضه، در برابر کتاب معروف «دانیل لرنر»، موسوم به «گذر از جامعه سنتی: نوسازی خاورمیانه» - که ۳۰ سال پیش از آن منتشر شده بود - بشمار می‌رود. به همین جهت، یادآوریه‌ها و اشاره‌های گوناگونی درباره ایران و اسلام در آن، مشاهده می‌شوند.

کتاب مذکور، دارای پیشگفتاری به قلم دکترمولانا است و به دنبال آن، مباحث اصلی، در ۹ فصل ارائه گردیده‌اند. در فصل یکم، واژه توسعه و ریشه‌گیری تاریخی آن بررسی شده است. فصل دوم، به مطالعه «توسعه‌گرایی» اختصاص یافته است و ضمن آن، ارتباطات، دگرگونی و تحول، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. در فصل سوم، نظریه‌ها و رویکردهای مربوط به ارتباطات و توسعه، و دیدگاهها و الگوهای گوناگون آن، مانند «رویکردهای علی» (ارتباطات به عنوان علت یا عامل توسعه) «دانیل لرنر» و «دیوید مک کلی لاند»، «رویکردهای فایده‌جویانه»، نظیر الگوی «نشر»، «ورت راجرز» و «رویکردهای ساختاری»، همچون گزارش «کمسیون مک براید» و نوشته‌های «هربرت شیلر» آمریکایی، «آرماند ماتلار» فرانسوی و «سس هاملینک» هلندی، به بررسی انتقادی گذاشته شده‌اند و پس از آن، سه گونه الگوی ارتباطات و توسعه، شامل «الگوهای لیبرال - کاپیتالیست»، مانند الگوی مورد نظر «دانیل لرنر» و همکاران او، «الگوی مارکسیست - سوسیالیست»، مبتنی بر اندیشه‌های مارکس، انگلس و لنین، و الگوهای «توحیدی - رهایی‌خواهی»، براساس افکار «پائولو فریره» و دکتر علی شریعتی، معرفی گردیده‌اند.

فصل چهارم کتاب، درباره فرهنگ، جامعه و ارتباطات است. در این فصل، سه نظریه مهم مربوط به این زمینه‌ها - جبری‌گرایی تکنولوژیک، نظریه اقتصاد سیاسی، و دیدگاه‌های عرضه شده در مطالعات فرهنگی و فرانوگرایی - مورد بحث واقع شده‌اند و سپس دیدگاه خاص مؤلف درباره «نظریه همگرا»، ارائه گردیده است. در فصل پنجم، برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاریه‌های ارتباطات برای توسعه،

بررسی شده‌اند. فصل ششم، تکنولوژیهای ارتباطی و توسعه و چگونگی کاربرد آنها و نیز زمینه‌ها و حوزه‌های عملکرد این تکنولوژیها، در سطحهای کلان و خرد را طرف توجه قرار داده است.

در فصل هفتم، راجع به «ارتباطات دور و آثار آنها»، اهمیت رادیو و تلویزیون و همچنین ماهواره‌ها، بررسی گردیده‌اند. فصل هشتم، به «کاربرد تکنولوژی‌های فضای در توسعه اجتماعی - اقتصادی»، تخصیص داده شده است. این فصل، که همان پژوهش قبلی عرضه شده به «یونسکو» را در بردارد، بر اهمیت اینگونه تکنولوژیها، در توسعه ممالک جهان سوم، انواع کاربردهای آنها و نیز نمونه‌هایی از مطالعات و تجربیات مربوط به تکنولوژیهای مذکور، در سطحهای بین‌المللی و منطقه‌ای و کشورهای مختلف جهان، تأکید گذاشته است.

فصل نهم، که آخرین فصل کتاب است، به «افراد و جماعات: ارتباطات و دگرگونی جامعه» اختصاص یافته است و ضمن آن، «دگرگونی کل جوامع»، بر مبنای جهان‌بینی‌های فلسفی غربی و شرقی و به‌ویژه اسلامی و «بحرانهای نظری و علمی کنونی» دنیا، مورد مطالعه قرار گرفته‌اند.

- دکتر اصغر فتحی هم در دوره پس از انقلاب، پژوهشهای خود را درباره تأثیر ارتباطات در «نوسازی» و انقلابهای ایران ادامه داده است. یک مقاله او تحت عنوان «ارتباطات و سنت در انقلاب: نقض منبر اسلامی»، در تابستان ۱۹۷۹ میلادی (۱۳۵۸ شمسی)، در کنار مقاله یاد شده دکتر مولانا، در مجله معروف «جورنال آو کامیونیکیشن»، در آمریکا انتشار یافت^(۹۸)، مقاله دیگر وی با عنوان، «نقش نویسندگان و روزنامه‌نگاران در جوامع در حال نوسازی: یک مطالعه موردی از ایران»، در تابستان ۱۹۸۴ میلادی (۱۳۶۳ شمسی) به پانزدهمین کنفرانس جهانی «انجمن بین‌المللی تحقیق در ارتباطات جمعی» در پراگ پایتخت چکسلواکی، ارائه گردید^(۹۹). از این محقق، مقاله‌ای نیز تحت عنوان «دیدگاه‌های کسروی درباره نویسندگان و روزنامه‌نگاران: مطالعه‌ای راجع به جامعه‌شناسی نوسازی» در بهار ۱۹۸۶ میلادی (۱۳۶۵ شمسی) در مجله «مطالعات ایرانی» در ایالات متحده آمریکا منتشر شد^(۱۰۰). یکی از آخرین پژوهشهای او، هم به صورت مقاله‌ای با عنوان «استراتژیهای ارتباطی و دگرگونی جوامع جهان سوم: دو مطالعه موردی از ایران»، در تابستان ۱۹۹۰ میلادی (۱۳۶۹ شمسی) به هفدهمین کنفرانس جهانی «انجمن بین‌المللی تحقیق در ارتباطات جمعی»، در شهر «بلد» یوگسلاوی سابق، عرضه گردید.
(۱۰۱)

- خانم «آنابل سربرنی - محمدی»، و همسر وی دکتر علی محمدی، نیز در دوره پس از انقلاب، مطالعات و تحقیقاتی راجع به نقش ارتباطات در «نوسازی» ایران و همچنین انقلاب اسلامی انجام داده‌اند. خانم سربرنی - محمدی که در سالهای پیش از انقلاب همراه همسرش در ایران بسر می‌برد و ضمن همکاری با «پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران»، سرپرستی مجله انگلیسی زبان پژوهشکده را به عهده داشت، در سالهای بعد از انقلاب، مدتی در انگلستان با «مرکز پژوهشهای ارتباطی» دانشگاه

لستر همکاری می‌کرد و در همین زمان، با کمک چند پژوهشگر و حمایت‌های سازمان «یونسکو»، تحقیق مهمی راجع به «اخبار خارجی در وسایل ارتباط جمعی جهان»، انجام داد. وی مدتی بعد به ایالات متحده آمریکا مسافرت کرد و با «دپارتمان هنرها و علوم ارتباطی» در «کوئینس کالج»، دانشگاه شهر نیویورک^۴، به همکاری پرداخت.

او رساله دکترای خود را، تحت عنوان «قدرت سنت: ارتباطات و انقلاب ایران» در سال ۱۹۸۵ (۱۳۶۴ شمسی) در دانشگاه کلمبیا، در نیویورک گذراند^(۱۰۲) و خلاصه‌ای از این رساله را نیز به صورت مقاله‌ای با عنوان «وسایل ارتباطی کوچک برای یک انقلاب بزرگ در ایران»، در بهار ۱۹۹۰، در «مجله بین‌المللی سیاست، فرهنگ و جامعه» منتشر کرد^(۱۰۳) و سال بعد هم مقاله‌ای تحت عنوان «همبستگی وسایل ارتباطی در جهان سوم: نگاهی مبتنی بر نظریات «والتر اونگ»^۵ به ایران»، در کتابی به نام «وسایل ارتباطی، هشیاری و فرهنگ»، که مجموعه مقالاتی درباره اندیشه‌ها و آثار «والتر اونگ» را تشکیل می‌دهند، انتشار داد^(۱۰۴). وی از تابستان ۱۳۷۱ شمسی، که ریاست «مرکز پژوهش‌های ارتباطی» در دانشگاه لستر را به عهده گرفته، در انگلستان بسر می‌برد و از سال گذشته به دنبال تعطیل مرکز یاد شده، با دانشگاه لندن همکاری می‌کند.

دکتر علی محمدی، هم که در سالهای دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ همراه همسرش در ایالات متحده آمریکا اقامت داشت و در «برنامه مطالعات ارتباطی»، در «مدرسه جدید پژوهش اجتماعی»، در نیویورک، تدریس می‌کرد، پژوهش‌های خویش در مورد ایران را تعقیب نموده است. وی در مقاله‌ای تحت عنوان «امپریالیسم فرهنگی و هویت فرهنگی»، که در سال ۱۹۹۰، در کتابی به سرپرستی یک استاد آمریکایی و خود او و همسرش در آمریکا انتشار یافته^(۱۰۵) از کاربرد ارتباطات جمعی در جریان «نوسازی» ایران در دوره پیش از انقلاب انتقاد کرده است. دکتر محمدی در دو دهه اخیر چندبار به ایران مسافرت نموده و طی این مسافرتها، در سازمان سابق برنامه و بودجه و «مرکز سابق آموزش و گسترش رسانه‌ها» وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سخنرانی‌هایی در زمینه ارتباطات و از جمله ارتباطات و توسعه، ایراد کرده است. یک مصاحبه او درباره نقش وسایل ارتباطی در جهان سوم، نیز در پاییز ۱۳۶۹ شمسی، در مجله «رسانه» به چاپ رسیده است.

- محقق ایرانی دیگری که در دوره پس از انقلاب به مطالعه و تحقیق اجتماعی درباره یکی از وسایل ارتباطی در ایران، پرداخته، دکتر حمید نفیسی است. او در مقاله‌ای با عنوان «سینما به منزله یک ابزار سیاسی»، که در سال ۱۹۸۰ (۱۳۵۹ شمسی) در کتابی به نام «ایران نوین: دیالکتیک تداوم و تغییر»، زیر نظر خانم «نیکی کدی» و یک محقق دیگر آمریکایی، در ایالات متحده منتشر شد^(۱۰۷)، با تجزیه و تحلیل محتوای فیلمهای ایرانی در دوره پیش از پیروزی انقلاب، کاربرد منفی این وسیله مهم ارتباطی در دوران «نوسازی» ایران را مورد انتقاد قرار داده است. وی در سال ۱۹۸۷ میلادی (۱۳۶۶ شمسی)،

مقاله‌ای با عنوان «توسعه یک سینمای اسلامی در ایران»، در نشریه سالانه «امور جهان سوم» انتشار داده^(۱۰۸) و در سال ۱۹۹۱ میلادی (۱۳۷۰ شمسی) نیز مقاله‌ای با عنوان مشابه مقاله اخیر، در کتابی به نام «ایران: و فرهنگ سیاسی در جمهوری اسلامی»، که زیر نظر «سامیه فرسون» و مهرداد مشایخی در لندن به چاپ رسیده، منتشر کرده است.^(۱۰۹)

در میان رساله‌های دوره دکتری دانشگاه‌های آمریکا، که پس از پیروزی انقلاب به این دانشگاه‌ها ارائه شده‌اند، نیز می‌توان نمونه‌های بسیار محدودی درباره ارتباطات و توسعه در ایران، پیدا کرد:

- دکتر *اسدالله معتمدنژاد*، استادیار سابق گروه علوم ارتباطات اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی، پایان‌نامه تحصیلات دکتری خود را تحت عنوان «رابطه سواد و تیراژ روزنامه در یک کشور در حال توسعه: نمونه ایران»، در سال ۱۹۷۹ میلادی (۱۳۵۸ شمسی)، در دانشگاه بین‌المللی ایالات متحده، در سان‌دیگو (کالیفرنیا)، گذرانده است.

- خانم دکتر *شهلا قریب*، فارغ‌التحصیل ایرانی دیگر دانشگاه‌های آمریکا، نیز رساله دکتری خویش را با عنوان «ارزیابی منابع و مجراهای اطلاعاتی گزینشی مورد استفاده برای بهبود عملکردهای مزرعه کاری در میان مزرعه‌کاران ایران»، در سال ۱۹۹۰ به دانشگاه ایالتی کانزاس، ارائه کرده است^(۱۱۱). برخلاف تعداد بسیار کم رساله‌های مربوط به ارتباطات و توسعه در ایران، رساله‌هایی که از طرف فارغ‌التحصیلان ایرانی، درباره پوشش خبری رویدادهای مهم ایران در دوره انقلاب اسلامی و دوره پس از انقلاب و از جمله جریان گروگانگیری در سفارت آمریکا، به دانشگاه‌های ایالات متحده ارائه شده‌اند. و در مبحث بعدی معرفی خواهند گردید، فراوانترند.

برخی از متخصصان و محققان غربی هم در سالهای پس از پیروزی انقلاب اسلامی، مقاله‌ها و کتابهایی در مورد نقش ارتباطات در «نوسازی» و توسعه در ایران، تهیه کرده‌اند، که می‌توان مهمترین آنها را یادآوری نمود:

- «ویلیام بیمن» آمریکایی که در فاصله سالهای ۱۹۷۶ تا ۱۹۷۹، در ایران با سازمان رادیو تلویزیون ملی ایران، همکاری داشته و شاهد جریان انقلاب نیز بوده است، بعد از آن، پژوهشهایی درباره ارتباطات و فرهنگ و ادب ایران منتشر کرده است. در میان آثار او، مقاله مربوط به «نقش فرهنگی وسایل ارتباط جمعی در ایران: انقلاب ۷۹-۱۹۷۸ و پس از آن» که در سال ۱۹۸۴، در کتابی به نام «وسایل خبری در منازعه بین‌المللی» زیر نظر «آندریو آرنود» و «ویمال دیسانایاک»، در آمریکا انتشار یافته، در زمینه مورد نظر، جالب توجه است^(۱۱۲). در این مقاله، از کاربرد نادرست وسایل ارتباطی در دوره «نوسازی» غربی ایران انتقاد شده است و بر دگرگونی نقش آنها در دوره پس از انقلاب تأکید گردیده است.

- مقاله خانم «فرانسین تیموتی ماهک»، با عنوان «عکس‌العمل ناهنجارانه در برابر نوسازی، به مثابه پیش‌درآمد انقلاب ۱۹۷۹»، با استناد ویژه به داستان «خواب زمستانی» خانم گلی ترقی، که در زمستان ۱۹۹۰ میلادی (۱۳۶۸ شمسی) در مجله «تمدن‌ها»، چاپ بروکسل، منتشر شده است، نمونه دیگری از پژوهش‌های خارجی درباره ارتباطات و «نوسازی» در ایران بشمار می‌رود.^(۱۱۳)

- «یان ریشار»، پژوهشگر ایرانشناس فرانسوی نیز، که در سال‌های اخیر مقاله‌ها و کتاب‌های متعددی در مورد انقلاب اسلامی ایران و فرهنگ شیعی، انتشار داده، در یک کتاب منتشر شده زیر نظر او، به نام «میان ایران و غرب: اقتباس و جذب اندیشه‌ها و تکنیک‌های غربی در ایران»، مقاله‌هایی از محققان ایرانی و فرانسوی، در زمینه‌های گوناگون از جمله، کتاب و سینما، به چاپ رسانده است، که در آنها، پیشینه‌ها و زمینه‌های تأثیر غرب در «نوسازی» و توسعه ایران، بررسی گردیده‌اند.^(۱۱۴)

۱۱. مطالعات و تحقیقات داخل کشور

در دوره پس از انقلاب، مطالعات و تحقیقات در زمینه «ارتباطات و توسعه»، متأسفانه در داخل کشور، آن گونه که ضرورت ایجاب می‌کرد، طرف توجه قرار نگرفته‌اند. تعطیل دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی سابق، که در آخرین سال‌های فعالیت خود، به پژوهش‌های مربوط به ارتباطات توسعه بخش، توجه یافته بود و مخصوصاً «انحلال» پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران، که هدف اصلی تأسیس آن گسترش مطالعه و تحقیق در مورد کاربرد ارتباطات و وسایل ارتباط جمعی در جهت راه‌گشایی توسعه کشور بود، در متوقف شدن این گونه پژوهش‌ها، تأثیر شدید باقی گذاشتند.

در این میان، برنامه‌های تحقیقاتی بعضی از وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی، مانند وزارت اطلاعات و جهانگردی سابق، وزارت آموزش و پرورش، وزارت بهداشت و وزارت کشاورزی، برای استفاده از ارتباطات در راه تحقق هدف‌های خاص آنها در زمینه‌های عمرانی، سوادآموزی، تنظیم خانواده و توسعه روستایی، نیز به سبب شرایط ناشی از جنگ تحمیلی عراق علیه ایران و همچنین تغییر سیاستها و خط مشی‌های دولت، متوقف ماندند.

در سال‌های اخیر، به ویژه پس از پایان جنگ، بار دیگر، توجه برخی از مؤسسات دولتی و سازمان‌های آموزشی و پژوهشی، به ضرورت انجام مطالعات و تحقیقات درباره توسعه بخشی ارتباطات، جلب شده است. کوشش وزارت سابق جهاد سازندگی برای انجام پژوهش‌هایی در مورد استفاده از وسایل ارتباط جمعی در پیشبرد توسعه روستایی و اقدام سازمان برنامه و بودجه، به برگزاری سخنرانی‌ها و برنامه‌های پژوهشی درباره ارتباطات و توسعه و مخصوصاً «تأسیس» دانشگاه پیام‌نور و پخش برنامه‌های آموزشی آن از طریق سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران و همچنین پخش

برنامه‌های درسی وزارت آموزش و پرورش از سوی این سازمان از جمله اقدامات امیدبخش، در این زمینه بشمار می‌روند.

احیای رشته علوم ارتباطات اجتماعی، که حدود ۱۰ سال، تنها به عنوان یک گرایش کاربردی علوم اجتماعی در دانشگاه علامه طباطبائی فعالیت داشت، به صورت یک رشته مستقل دانشگاهی با دو شاخه «روزنامه‌نگاری» و «روابط عمومی» و مخصوصاً تأسیس دوره فوق‌لیسانس این رشته در دانشگاه مذکور، به تربیت نیروی انسانی متخصص، برای مطالعات و تحقیقات ارتباطی و از جمله ارتباطات توسعه‌بخش، کمک کرده است. دروس جدیدی که درباره ارتباطات در کشورهای جهان سوم، در برنامه آموزشی دوره لیسانس علوم ارتباطات پیش‌بینی شده‌اند، برای تقویت مبانی این‌گونه مطالعات و تحقیقات، نقش مهمی ایفا نمودند. برنامه آموزشی دوره فوق لیسانس هم، که از سال ۱۳۶۹ کار خود را آغاز کرد، اصولاً بر نیاز مبرم کشور به پژوهش‌های موردنظر در این زمینه، استوار گردیده است و به همین جهت، دروس تخصصی مهمی همچون «ارتباطات و توسعه اجتماعی»، «جهان سوم در برابر امپریالیسم ارتباطی و خبری»؛ «برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری ملی ارتباطات»، «روزنامه‌نگاری برای توسعه» و «تکنولوژی‌های ارتباطی آموزشی»، که در این دوره، همراه با کارهای تحقیقی خاص آنها ارائه می‌شوند و با پایان‌نامه‌های تحصیلی بسیاری از دانشجویان درباره مسائل مختلف ارتباطات توسعه‌بخش، تکمیل می‌گردند، در آماده ساختن فارغ‌التحصیلان آن، برای گسترش و پیشرفت این نوع پژوهشها، سهم اساسی دارند.

سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران هم در چندسال اخیر، به ضرورت گسترش پژوهش در ارتباطات و توسعه، توجه پیدا کرده است و در «مرکز تحقیقات و مطالعات و سنجش برنامه‌ای» این سازمان، کوشش‌های تازه‌ای در این باره، دنبال می‌شوند. برگزاری جلسات سخنرانی در زمینه‌های مختلف ارتباطی و مخصوصاً ارتباطات و توسعه ملی، که در سال ۱۳۶۷ آغاز شدند^(۱۱۵) و اقدام برای انتشار فصلنامه «فرهنگ ارتباطات»^۸ که نخستین شماره آن، در پاییز همان سال با چند مقاله و گزارش در مورد ارتباطات و از جمله «ارتباطات در جهان سوم» و «فرهنگ، توسعه و ارتباط جمعی در جهان سوم»، تکثیر گردید و ترجمه برخی مقالات خارجی و تکثیر آنها به صورت جزوه‌های مستقل^(۱۱۶)، از نخستین کوشش‌های مرکز یاد شده، برای گسترش پژوهش‌های موردنظر در این زمینه، بشمار می‌روند.

این مرکز، در سالهای اخیر، برای برگزاری سمینارهایی درباره ارتباطات و توسعه نیز اقدام کرده است. انجام پژوهش‌هایی در مورد «رابطه تبلیغات و توسعه ملی»^(۱۱۷) و همچنین «نقش انحصارات تبلیغاتی بین‌المللی در شکل‌گیری تحولات اجتماعی جهان سوم»^(۱۱۸)، که به ترتیب از سوی گروه

مطالعات اقتصادی و گروه مطالعات سیاسی این مرکز، تهیه و تدوین و در سال ۱۳۷۰ شمسی، تکثیر شده‌اند، از مهمترین کوششهای اولیه آن در این زمینه، محسوب می‌شوند.

اقدامات معاونت مطبوعاتی و تبلیغاتی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، از طریق «مرکز سابق آموزش و گسترش رسانه‌ها» و «مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها»، برای انتشار فصلنامه تخصصی «رسانه»، برگزاری سمینارهای بررسی مسائل مطبوعات ایران، با همکاری گروه علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی، انجام پژوهشهایی درباره مطبوعات و مخصوصاً عملکردها و کاربردهای آنها و نیز چاپ چند کتاب تخصصی در زمینه ارتباطات را، نیز باید از کوششهای جدید دولتی در جهت استفاده از وسایل ارتباط جمعی در تحقق هدفهای توسعه و پیشرفت ملی، به حساب آورد.

در سالهای اخیر، با چاپ گزارشهای میزگردها و مقاله‌های مختلف درباره «ارتباطات توسعه» و «توسعه ارتباطات»، در شماره‌های فصلنامه «رسانه»، به تقویت منابع فارسی مربوط به آنها، کمک شایان توجهی صورت گرفته است. تشکیل سمینارهای مذکور هم که مهمترین هدف آنها، فراهم کردن زمینه‌های پژوهش و برنامه‌ریزی و سیاستگذاری ملی ارتباطی بشمار می‌روند و در گزارشهای گردانندگان آنها و همچنین بسیاری از مقاله‌های عرضه شده، بر اهمیت توسعه و پیشرفت مطبوعات و سایر وسایل ارتباط جمعی و کاربرد آنها در راه تحقق برنامه‌های توسعه کشور، تأکید شده‌اند، نیز از لحاظ تأثیر در ایجاد شرایط ذهنی مناسب، برای اجرای طرحهای پژوهشی ارتباطی و تسهیل سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی ملی ارتباطات، نتایج مطلوبی پدید آورده‌اند. انتشار کتابهای تخصصی ارتباطات و از جمله، مجموعه مقالات سمینارهای مذکور و ترجمه کتاب دکتر حمید مولانا به نام «گذر از نوگرایی: ارتباطات و دگرگونی جامعه» - که در صفحات قبل معرفی گردید - نیز به لحاظ کمک به تقویت منابع علمی مورد نیاز برای مطالعات و تحقیقات، درباره «ارتباطات توسعه» و «توسعه ارتباطات»، بسیار سودمند بوده‌اند. □

پی‌نویس‌ها:

۱. منظور نویسنده، شرایط غیرعادی کاربرد نظارتی و امنیتی تکنولوژیهای جدید ارتباطی، در رمان «۱۹۸۴»، اثر معروف «جرج اورول» داستان‌نویس انگلیسی است.

۲. این پژوهش، به توصیه اینجانب، به وسیله یونس شکرخواه به فارسی ترجمه شده است و با عنوان «جریان بین‌المللی اطلاعات: گزارش و تحلیل جهانی»، در تهران، از سوی «مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها»، در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در بهار ۱۳۷۱ ش، در ۲۲۰ صفحه، انتشار یافته است.

۳. این کتاب، توسط یونس شکرخواه به فارسی ترجمه شده است و با عنوان «گذر از نوگرایی: ارتباطات و دگرگونی جامعه»، از طرف «مرکز اطلاعات و تحقیقات رسانه‌ها»، در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، در پاییز ۱۳۷۱ انتشار یافته است. بخشی از این کتاب، تحت عنوان «سه نگرش به ارتباطات و توسعه» نیز قبلاً از سوی مترجم آماده شده و در مجله «رسانه»، سال دوم، ش ۳، پاییز ۱۳۶۹ ش، صص ۱۶ تا ۲۱، منتشر گردیده است.

۴. خلاصه‌ای از گزارش این پژوهش، با عنوان «پوشش جهانی رسانه‌های آمریکا» به وسیله محمدسعید ذکائی به فارسی برگردانده شده و در مجله «رسانه» سال دوم، ش ۳، پاییز ۱۳۷۰، صص ۱۲ تا ۱۹ به چاپ رسیده است.
۵. والتر اونگ، متفکر و محقق معروف آمریکایی، دارای آثار مهمی راجع به نقش سوادآموزی در جوامع معاصر و به ویژه جهان سوم است.
۶. این مقاله، به وسیله محمدسعید ذکائی، به فارسی ترجمه شده و با همین عنوان در مجله رسانه، سال دوم، ش ۴، زمستان ۱۳۷۰، صص ۵ تا ۱۳ منتشر گردیده است.
۷. این کتاب، به فارسی ترجمه شده و با مشخصات زیر، منتشر گردیده است ایران و اقتباسهای فرهنگی مشرق از مغرب زمین: مجموعه مقالاتی زیر نظر یان ریشار، ترجمه ابوالحسن سروقد مقدم. مشهد: آستان قدس رضوی، معاونت فرهنگی، ۱۳۶۹، ش، ۳۰۴، ص.
۸. این نشریه، به کوشش احمد میرعابدینی، پژوهشگر قدیمی این مرکز و همکاران وی، تهیه شده بود و متأسفانه شماره‌های بعدی آن، منتشر نگردیدند.

منابع:

1. J.C.Mathur, and Paul Neurath. *An Indian Experiment in Farm Radio Forums*, Paris: Unesco, 1959; B.P. Bhatt and P.F. Krishnamoorthy, *Radio Broadcasting Serves Rural Development*, Paris: Unesco (Reports and Papers on Mass Communication, No.48), 1965.
2. Y.V.Lakshmana Rao, *Communication and Development: A Study of Two Indian Villages*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1966.
3. Hernando Bernal Alarcon, *Effectiveness of the Radio Schools of "Accion Cultural of Columbia*, Madison: University of wisconsin, 1976; Luis Ramiro Beltran, "Social Popular" Structure and Rural Development Communication in Latin America: Radiophonic Schools of Colombia, "Paper presented at the Summer Conference on Communication and Group Transformation for Development, East-West Communication Institute, the East-West Center, Honolulu, Hawaii, June 29 to July 11, 1975.
4. Marina Bandeira . *MEB: Movimento de Educacao de Base. Report of the Regional Andean on Seminar on non-formal education*. Bogota, IICA-CIR, 24-30 October 1971.
5. Pilot Project in the use of Communication Media for adult Education in Africa, Unesco, "Mass Media and African Context: An Evaluation of Senegal's Pilot Project, Paris: Unesco, (Reports and Papers on Mass Communication, No. 69), 1973.
6. Budd L. Hall, *Revolution in Rural Education: Health Education in Tanzania*, Dar es Salam: Institute of Adult Education, University of Dar es Salam, 1973; Budd L.Hall and Tony Dodds, "Voices for Development: the Tanzania National Radio Study Campaigns, "Cambridge, U.K.: International Extension College, Cambridge, University, 1974.
7. Göran Hedebro, *Communication and Social Change in developing Nations*, Ames, Iowa: Iowa State University Press, 1982, pp. 73-88.
8. Ibid., pp. 84-85; L. Huberman and Paul M. Sweezy, *Socialism in Cuba*, New York: Monthly Review Press, 1969.

9. Alan P.L. Liu, *Communication and National Integration in Communist China*, Berkely: University of California Press, 1971, 225 pp.; Godwin C.Chu, *Radical Change Through Communication in Mao's China*, Honolulu: the University Press of Hawaii, 1977, 360 pp.
10. Arvind Singhal and Everett. M. Rogers, *Indian's Information Revolution*, New Delhi: Sage. 1989, 244 pp.
11. Paul Hartmann. B.R. Patil and Anita Dighe, *The Mass Media and Village Life : An Indian Study*, New Delhi: Sage, 1989, 286 pp.
12. Amin Banani, *The Modernization of Iran: 1921-1941*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1961.
13. Leonard Binder, *Iran: Political Development in a Changing Society*, Berkely, Calif.: University of California Press, 1962.
14. James A. Bill, *The Politics of Iran: Groups, Classes and Modernization*, Columbus: Charles E. Merrill, 1972.
15. David C. Mc Clelland, "National Character and Economic Growth in Turkey and Iran," in Lucien Pye, ed., *Communication and Political Development*, Princeton N.J. Princeton University Press, 1963, pp. 152-181.
16. Gholam Hossein Razi, "The Press and Political Institutions of Iran: A Content Analysis of *Ettelaat and Kayhan*," *the Middle East Journal*, Vol. 22, 1968, pp. 463-747.
17. Amin Bnai, "The Role of the Press [in Iran], "in Ehsan Yarshater, *Iran Faces the Seventies*, New York: Praeger, 1971, pp. 321-340.
18. Hamid Mowlana, "The Role of Journalism in the Developing Countries," Paper presented to the International Seminar on Journalism, Sponsored by the German Foundation (Deutsche Stiftung), Berlin, October, 1963.
19. Hamid Mowlana, "Towards a Theory of Communication Systems: A Developmental Approach," *Gazette*, Vol. 17. No. 1-2, 1971, pp. 17-28.
20. Hamid Mowlana , "Mass Communication Elites and National Systems in the Middle East, "Paper presented at the IX World Conference of International Association for Mass Communication Research (IAMCR), Leipzig, 17-21 September 1974.
21. Hamid Mowlana, "The Press and National Development in the Middle East," *Intellect*, Vol. 104, No. 2373, March 1976, pp. 466-468.
22. Hamid Mowlana "Trends in Middel Eastern Societies," in George Gerbner, ed., *Mass Media Policy in Changing Cultures*, New York: John Wiley and Sons, 1977, pp. 73-82.
23. Asghar Fathi, "Preachers as Substitutes for Mass Media: the Case of Iran 1905-1909, " in Elie Kedourie and Sylvia G. Haim, eds., *Towards A Modern Iran: Studies in Thought, Politics and Society*, London: Frank Cass, 1980, pp. 169-184.

24. Ali Mohammadi, "Development-Support Communication and Instructional Learning Centers for Rural Areas in Iran," Ph.D. dissertation, Columbia University, New York, 1976.
25. Yahya Khakzad, "Le Role de la Television dans la vie Sociale en Iran," Montpellier, Theses 3e Cycle, Sociologie Juridique, Universite de Montpellier 1, 1976.
26. Assadollah Nowroozi, "Mass Media et Developement National en Iran: Etude Prospective," Paris, These Es-Lettres et Sciences Humaines, Universite de Rene Descartes (Paris V), 1977.
27. Mahshid Ashraf, "L'Importance des Moyens de Communication de Masse, en Pariculier la Television dans le Processus de Modernisation: Le cas de l'Iran, Paris: These 3e Cycle, en Sciences Humanines, Universite de Rene Descartes (Paris V), 1978.
28. Mahshid Ashraf Nee Bekerman, "La Television et le Processus de Development: le cas de l'Iran," Paris: These de Science Politque, Universite de Paris II, 1979.
29. Elinu Katz and George Wedell, "The Role of Broadcasting in National Development: A Study of Promise and Performance in the Broadcasting Services of Some Developing Countries," London: International Broadcast Institute, 1973.
30. Elihu Katz and Dov Shinar, "The Role of Broadcasting in National Development: Iran Case Study," Jerusalem: Communication Institute, Hebrew University of Jerusalem, July 1974.
31. Elihu Katz, "Cultural Continuity and Change: the Role of Mass Media," in Majid Tehranian, et al., eds., Communications Policy for National Development: A Comparative Perspective, London: Routedledge and Kegan Paul, 1977, pp. 109-129.
32. Elihu Katz and George Wedell, Broadcasting in the Third World: Promise and Perfrmance, Cambridge, Mass.: Harward University Press, 1977, 307 pp.
33. Everett M. Rogers, "The Passing of Dominant Paradigm," Communication Research," Vol, 3, No. 2, April 1975, pp. 213-246.
۳۴. روزنامه کیهان، مهرماه ۱۳۴۳.
۳۵. محمدرضا عسگری. «نقش وسائل خبری در توسعه اقتصادی». تحقیقات روزنامه‌نگاری، ش ۱۳، دی ماه ۱۳۴۷، صص ۴ تا ۹
- «وسائل ارتباط جمعی در خدمت پیکار با بیسوادی». تحقیقات روزنامه‌نگاری، ش ۱۶، شهریور ماه ۱۳۴۸، صص ۳۴ تا ۳۸
۳۶. ویلیور شرام. «وسائل ارتباط جمعی و توسعه ملی». ترجمه دکتر محمود عنایت. نگین، شماره‌های ۴۷ تا ۵۳، فروردین تا مهر ۱۳۴۸ ش.
۳۷. دکتر ابراهیم رشیدپور. ارتباط جمعی و رشد ملی: نقش روزنامه، رادیو، فیلم، تلویزیون، و سایر وسائل ارتباطی در تحولات اجتماعی. (ترجمه و تألیف). تهران: انتشارات مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران، ش ۶۳، ۱۳۴۸، ص ۳۸۴.
۳۸. دکتر ابراهیم رشیدپور. «توسعه وسائل ارتباط جمعی». تحقیقات روزنامه‌نگاری، ش ۱۰، فروردین ۱۳۴۷، صص ۲۱ تا ۲۸
- «نقش رادیو و تلویزیون در خانه‌های فرهنگ روستایی». تحقیقات روزنامه‌نگاری، ش ۱۳، دی ۱۳۴۷، صص ۲۲ تا ۲۸
- «توزیع وسائل ارتباط جمعی در دنیا و ممالک در حال توسعه». تحقیقات روزنامه‌نگاری، ش ۱۵، خرداد ۱۳۴۸، صص ۱۲ تا ۱۵
۳۹. دکتر صدرالدین الهی، دکتر کاظم معتمدنژاد و مهدی محسنیان‌راد. بررسی محتوی برنامه‌های رادیو ایران: تجزیه و تحلیل مضامین گوناگون برنامه‌های رادیو ایران (فرستنده اول). تهران: انتشارات مرکز تحقیقات دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی، ۱۳۵۴، ش ۹۷، ص.
40. Kazem Motamed-Nejad, "Impact of Mass Media on Iranian Society," Honolulu, Hawaii: East-West Communication Institute, Advanced Summer Study Seminar, July-August 1977, 150 pp.

41. Kazem Motamed-Nejad, "Communication and Westernization: Mass Media and National Culture in Iran," Paper Presented at the XIth World Conference of the International Association for Mass Communication Research, Warsaw, September 1978, 76-pp.

42. Kazem Motamed-Nejad, "Information et Pouvoir en Iran," Etude Presentee au 2eme Colloque de l' "Association francaise pour l'Etude du Tiers Monde" Sur L' Information et le Tiers Monde," Dijon: Mai-Juin 1979, in Annuaire du Tiers Monde, Vol. 5, 1978-79, Paris: Berger-Levrault, 1979, pp. 185-213.

۴۳. پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران: هدف، ساخت، برنامه‌ها، تهران: مهرماه ۲۵۳۵ (۱۳۵۵ ش)، صص ۵ و ۶

۴۴. دکترمجید تهرانیان. نقش رسانه‌ها در پشتیبانی توسعه ملی ایران. تهران: انتشارات پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران (پلی کیپی) ۲۵۳۳ (۱۳۵۳ ش)، ۷۸ ص

۴۵. بیژن حمزه‌لو و ناصر هماپور. نقش رسانه‌ها در پشتیبانی توسعه اقتصادی. تهران: انتشارات پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران (پلی کیپی) ۲۵۳۴ (۱۳۵۴ ش)، ۷۰ ص

۴۶. دکتر ویدا داودی. نقش رسانه‌ها در پشتیبانی توسعه سیاسی. تهران: انتشارات پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران (پلی کیپی)، ۲۵۳۴ (۱۳۵۴ ش)، ۷۰ ص

۴۷. دکتر علی اسدی و هرمز مهرداد. نقش رسانه‌ها در پشتیبانی توسعه فرهنگی. تهران: انتشارات پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران (پلی کیپی)، ۲۵۳۴ (۱۳۵۴ ش)، ۱۶۶ ص

۴۸. رده‌بندی پیشنهادی برنامه‌های رادیو تلویزیون در پشتیبانی توسعه ملی. تهران: انتشارات پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران (پلی کیپی). ۲۵۳۵ (۱۳۵۵ ش)، ۵۶ ص.

۴۹. دکترمجید تهرانیان. اندیشه پیشرفت. پیشگفتاری بر نظریه‌های رشد اقتصادی و ارتباط اجتماعی. تهران: انتشارات پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران (پلی کیپی). ۲۵۳۷ (۱۳۵۷ ش)، ۲۲۵ ص.

۵۰. دکتر علی اسدی. گرایشهای فرهنگی و نگرشهای اجتماعی در ایران. تهران: انتشارات پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران (پلی کیپی). ۲۵۳۶ (۱۳۵۶ ش)، ۲۶۷ ص.

۵۱. دکتر علی اصغر فتحی. منبر، یک رسانه عمومی در اسلام. تهران: انتشارات پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران (پلی کیپی). ۱۳۵۸ (۱۳۵۸ ش)، ۷۳ ص.

52. Ali Assadi, "Television in Yazd: A Study of the Influence of Television on the Socio-Cultural Aspects of Life in Yazd," Tehran: Iran Communication & Development Institute (Mimeo), 1976, 82

۵۳. جان. ای. آر. لی. به سوی سیاستهای ارتباطی واقع‌بینانه. ترجمه خسرو جهانداری. تهران: انتشارات مشترک سروش و پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران، ۲۵۳۶ (۱۳۵۶ ش)، ۱۴۴ ص

54. Majid Tehranian, F. Hakimzadeh, and M.L.Vidale, eds., Communications Policy for National Development: A Comparative Perspective, London: Routledge and Kegan Paul, 1977, 286 pp.

55. Farhad Hakimzadeh.ed., "Mass Communications Policy in Rapidly Developing Societies: Report of the Mashad Symposium, Tehran: IRAN Communication & Development institute (Mimeo) , 1976, 90 p.

۵۶. جمشید اکرمی (ویراستار). پیرامون ساخت و نقش رسانه‌ها: همایش شیراز. تهران: انتشارات سروش (انتشارات رادیو تلویزیون ملی ایران) و پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران ۲۵۳۶ (۱۳۵۶ ش)، ۴۷۸ ص

57. Communications and Development Review

۵۸. دکتر کاظم معتمدنژاد. «جهان سوم در برابر سلطه ارتباطی و اطلاعاتی غرب». رسانه، سال دوم، شماره یکم، بهار ۱۳۷۰ ش، صص ۱۲ تا ۲۵

۵۹. بیژن حمزه‌لو. کتابشناسی موضوعی رسانه‌های همگانی. تهران: انتشارات پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران، ۱۳۵۸ ش، ۹۹ ص

- د کتر جنگیز پهلوان، فرهنگ و برنامه‌ریزی. تهران: انتشارات پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران، ۱۳۵۸ ش، ۱۲۴ ص
- «دکتر علی اسدی. مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی رسانه‌های همگانی. تهران: انتشارات پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران، ۱۳۵۸ ش، ۹۱ ص
60. Ghassem Khalilzadeh Rezai, et al., "Preliminary Proposals for an Iranian Development Support Communication System.: Bangkok: UNDP/UNICEF Development Support Communication Service, 1971. 52 p.
61. H. A. Anvari and G. Khalilzadeh Rezai, "Communication for Development: the National Iranian Development Communication System," Seminar on Motivation, Information and Communication For Development in African and Asian Countries, Sponsored by International Broadcast Institute, London, 1975.
62. Robert Gillespie and Mehdi Loghmani, "The Esfahan Communication Projects", Final Report (Draft), Paris: UNESCO, May 1972.
63. Robert Gillespie and Mehdi Loghmani, "The Esfahan Communication Projects for Family Planning – Iran, " Final Report (Draft), Paris: UNESCO, May 1972. Abstract in Juna E. Diaz Bordenave, Communication and Rural Development, Paris: UNESCO, 1977, pp, 53-60
64. Richard C. Burk, the Use of Radio in Adult Literacy Education, Tehran: International Institute for Adult Literacy, 1977.
۶۵. فخرالسادات امین. تأثیر تماشای برنامه‌های تلویزیونی در معلومات عمومی دانش‌آموزان. تهران: سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی، مؤسسه تحقیقات و مطالعات تربیتی، ۱۳۴۴ ش، ۲۰ ص
- دکتر کامبیز محمودی. سنجش نظر دانش‌آموزان نسبت به دروسی که از تلویزیون پخش می‌شود. تهران: سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی، مؤسسه تحقیقات و مطالعات تربیتی، ۱۳۴۴ ش، ۳۱ ص
- تلویزیون و تأثیر تربیتی آن. ماهنامه آموزش و پرورش. شماره یک، مهرماه ۱۳۴۸ ش
- تلویزیون و نوجوانان. ماهنامه آموزش و پرورش، شماره ۳، آذر ۱۳۴۸ ش
۶۶. در این باره می‌توان، منابع زیر را یادآوری کرد:
- استفاده از وسائل سمعی و بصری برای تشویق آموزش و پرورش. تهران: اداره روابط فرهنگی ایران و آمریکا، بدون تاریخ، ۳۸ ص
- دکتر کامبیز محمودی. آموزش سمعی و بصری. تهران: ایران مک گروهیل، ۱۳۴۳ ش، ۳۷ ص
- دکتر ابراهیم رشیدپور. آموزش سمعی و بصری (۲ جلد). تهران: انتشارات آرمان، ۱۳۴۸ و ۱۳۵۰ ش
- دکتر ابراهیم رشیدپور. تلویزیون آموزشی. تهران: آموزش سمعی و بصری و رادیو تلویزیون تربیتی، ۱۳۴۸ ش، ۴۴ ص
- دکتر ابراهیم رشیدپور. ارتباط و تکنولوژی آموزشی. تهران: بدون نام ناشر، ۲۵۳۵ (۱۳۵۵ ش)، ۲۳۸ ص
- ناصر موفقیان. تکنولوژی آموزشی. تهران: فرانکلین: مجموعه‌های اول، دوم و سوم، ۱۳۵۳ ش، ۶۶، ۶۴ و ۷۳ ص
- ناصر موفقیان. چند گزارش در زمینه تکنولوژی آموزشی. تهران: فرانکلین، ۱۳۵۳ ش، ۷۲ ص.
۶۷. پائولو فریره. آموزش ستم‌دیدگان. ترجمه احمد بیرشک و یوسف الله راد. تهران: انتشارات خوارزمی، ۱۳۶۴ ش (ترجمه دیگری از این کتاب، با عنوان «فرهنگ سکوت»، به وسیله دکتر علی شریعتمداری به فارسی تهیه شده بود و در سال ۱۳۵۷ ش از سوی انتشارات چاپخش، در تهران انتشار یافته بود).
- آموزش در جریان پیشرفت: ترجمه احمد بیرشک. تهران: انتشارات خوارزمی، ۱۳۶۴ ش
- آموزش شناخت انتقادی. ترجمه منصوره (شیوا) کاویانی. تهران: انتشارات آگاه، ۱۳۶۸ ش، ۱۱۲ ص
68. Majid Tehranian, "Iran: Communication, Alienation, Revolution," Inter Media, London: International Institute of Communication, Vol. 7, No. 2, March 1979, pp. 6-12.
69. Majid Tehranian, "Development Theory and Communication Policy: The Changing Paradigms, " in Melvin J. Voigt, ed., Progress in Communication Sciences, Norwood, N.J.: Alex, 1979.

70. Majid Tehranian, "Communication and International Development: Some Theoretical Considerations," *Cultures*, Vol. 6, No. 3, 1979, pp. 29-37, Documents of International Commission for Study of Communication Problems, No. 41, 1979; Also see, *Media Asia*, Vol. 6, No. 3, 1979, pp. 157-160; Traduction Francaise: *Communication et Development International: Quelques Consideration Theoriques Cultures*, Documents C.I.C., 41, 1979
71. Majid Tehranian , "Communication and Revolution in Iran: the Passing of a Paradigm," *Iranian Studies*, Vol. 13, Ni. 1-4, 1980, pp. 5-30.
72. Majid Tehranian , "Socio-Economic and Communication Indicators in Developing Planning: A Case Study of Iran," Paris: UNESCO (*Communication and Society*, No.5), 1980, 126 p.
73. Majid Tehranian "The Curse of Modernity: The Dialectics of Modernization and Communication," *International Social Science Journal*, Vol. 32, No. 2, 1980, pp. 247-263; Also see, *Media Asia*, vol. 7, No. 2, 1980, pp.95-102.
74. Majid Tehranian , "Communication Dependency and Dualism in Iran," *Inter Media*, Vol. 10, No. 3, May 1982, pp. 40-45
75. Majid Tehranian , "Dependency and Communication dualism in the Third World," in G. Wange and W. Dissanayake, eds., *Continuity and Change in Communication Systems*, Norwood, N.J.: Ablex, 1984
76. Majid Tehranian , "Theorie de Developement et Ideologies Messianiques: Dependance, Communication et Ideologies Messianiques: Dependance, Communication et Democratie dans le Tiers Monde, " article Presente a la 15e Conference Mondiale de l'Association International d'Etudes et recherches sur L'information (AIERI), Paris, September 1982.
77. Majid Tehranian, "Continuity and Change in National Development: Reflection on Iran and Japen," *Communication and Development Review*, Vol. 1, No.2 and 3, Summer 1977-, pp. 10-16; Also see, Majid Tehranian, "Continuity and Change in National Development: Reflection on Japan and Iran," *Iranian Economic Revue* (Faculty of Economics, Tehran University), No. 3-4, Summer 1977, pp. 121-176; Majid Tehranian," *Communication and Revolution in Asia: Western Domination and Cultural Restoration in Japan and Iran*," *Keio Communication Review*, No. 5, March, 1984, pp. 61-90
78. Majid Tehranian, "Information Technologies and World Development," *Inter Media*, Vol. 16, No. 3, May 1988, pp. 30-38
79. Majid Tehranian , "Communication, Peace, and Development: A Communication Perspective," in Felipe Korzenny and Stella Tingtoomey, eds., *Communicaing for Peace: Diplomacy and Negotiation*, Newbury Park: Sage, 1990, pp.157-175
80. Majid Tehranian , *Technologies of Power: Information Machines and Democratic Prospects*, Norwood, N.J.: Ablex, 1990, 288 p.
81. Hamid Mowlana, "Technology Versus Tradition: Communication in the Iranian Revolution," *Journal of Communication*, Vol. 29, No. 30, Summer 1979, pp. 107-112

82. Hamid Mowlana, "U.S.- Iranian Relations, 1954-1978: A Case of Cultural domination," paper presented at the annual Conference of the Middle East Studies Association, Salt Lake City, Utah, November 8, 1979
83. Hamid Mowlana, "The Role of the Media in the U.S.-Iranian Conflict," in Andrew and Wimal Dissanavake, eds., *The News Media in National and International Conflict*, Boulder, Col.: Westview Press, 1984, pp. 71-89
84. Hamid Mowlana, "Communication for Political Change: The Iranian Revolution," in George Gerbner and Marsha Siefert, eds., *World Communications: A Handbook*, New York, London: Longman, 1984, pp. 294-301.
85. Hamid Mowlana, "International Flow of Information: A Global Report and Analysis," Paris: UNESCO, (Reports and Papers on Mass Communication, No. 99), 1985, pp. 19-28.
86. Hamid Mowlana, *Global Information and World Communication: New Frontiers in International Relations*, New York: Longman, 1985, pp. 19-46.
87. Ibid., pp. 160-174.
88. Hamid Mowlana and Ibrahim Al-Muhanna, "Mass Communication in the Middle East: Sources and Resources," in John Lent, ed., *Global Guide to Media and Communication*, Munich, Saur, 1986.
89. Hamid Mowlana, "Mass Media Systems and Communications," in Michael Adams, eds., *Middle East: A Handbook*, New York: Facts on File Publications (Handbooks to the Modern World). 1988, pp. 825-839.
90. Hamid Mowlana, "Objectives and Aims of Tabligh from the Islamic Viewpoint: Toward a Theory of Communication and Ethics," Paper Prepared for Presentation at the 7th Conference on Islamic thought, Tehran, Iran, 29-31 January 1989; Published in Manuel J. Pelaez, ed., *Public Law and Comparative Political Science*, Malaga, Spain. 1989.
91. Hamid Mowlana, "Communication, Ethics, and the Islamic Tradition," in Thomas W. Cooper, eds., *Communication Ethics and Global Change*, New York: Longman, 1989, pp. 137-146.
92. Hamid Mowlana, "Communication, World Order, and the Human Potential: Toward and Ethical Framework." In Andrew Arno and Wimal dissanavake, eds., *The News Media in National and International Conflict*, Boulder, Col.: Westview Press, 1984, pp. 27-35.
93. Hamid Mowlana, "Civil Society, Information Society, and Islamic Society: A Comparative Perspective," Paper Presented at the Fourth International Colloquium on Communication and Culture, Ljubljana, Bled, Yougoslavia, August 24-25, 1990
۹۴. دکتر حمید مولانا «... انقلاب ارتباطات و آینده فرهنگی جهان». نامه فرهنگ، سال اول، شماره ۲، زمستان ۱۳۶۹ ش، ص ۱۱ تا ۱۹
95. Hamid Mowlana, and Laurie J. Wilson, "Communication Technology and Development," Paris: UNESCO (Reports and Paper on Mass Communication, No.101), 1988, 50p

96. Hamid Mowlana, "Communication and Cultural Development: A Report From Iran, " Paper Prepared For Delivery at the annual conference of the International Institute of Communication, Washington, D.C., Septmber 12-16, 1988, 26 pp.
97. Hamid Mowlana and Laurie J. Wilson, *The Passing of Modernity: Communication and the Transformation of Society*, NeW York: Longman, 1990, XVI + 240 p.p.
98. Asghar Fathi, "Communication and Tradition in Revolution: the Role of the Islamic Pulpit," *Journal of Communication*, Vol. 29, No. 3, Summer 1979, pp. 102-106.
99. Asghar Fathi, "The Role of Writers and Journalists in Modernizing Societies: A Case Study From Iran," Paper Presented at the XIVth World Conference of International Association for Mass Communication Research (IAMCR), Prague, August, 1984, 15 pp.
100. Asghar Fathi, "Kasravi's Views on Writers and Journal ists: A Study in the Sociology of Modernization," *Iranian Studies*, Vol, 19, No.2, Spring, 1986, p. 167
101. Asghar Fathi, "Communication Strategies for Social Change in the Third World Societies: Two Cases From Iran, Paper Presented at the XVIIth world Conference of the" International Association For Mass Communication Research (IAMCR), Bled, Yougoslavia, August 1990, 8 p.
102. Annabelle Sreberny-Mohammdi, "The Power of Tradition: Communications and the Iranian Revolution," ph. D. dissertation, Columbia University, New York, 1985.
103. Annabelle Sreberny-Mohammdi, "Small Media For a Big Revolution: Iran," *International Journal of Politics, Culture and Society*, Vol. 3, No. 3. Spring 1990, pp. 341-371.
104. Annabelle Sreberny-Mohammdi, "Media Integration in the Third Wirld: An Ongian Look at Iran," in Bruce E. Gronbech, et al *Media, Consciousness and Culture: Explorations of Wsiter Ong's Thought*, Newbury Park, Calif.: Sage. 1991, pp. 133-146.
105. Ali Mohammadi, "Cultural Imperialism and Cultural Identity," in John Downing, Ali Mohammadi and Annabelle Sreberny-Mohammadi, *Questioning the Media: A Critical Introduction*, Newbury Park, Calif.: Sage, 1990, pp. 267-280.
۱۰۶. «دهکده جهانی و موقعیت ما: گفت و گو با علی محمدی». رسانه، سال دوم، ش ۳، پاییز ۱۳۶۹ ش، صص ۴ تا ۱۰
107. Hamid Naficy, "Cinema as a Political Instrument," in Michael E. Bonine and Nikki Keddie, eds., *Modern Iran: the Dialectics of Continuity and Change*, Albany, N.Y.: State University of New York Press, 1981, pp. 341-359, 439-440.
108. Hamid Naficy, "The Development of an Islamic Cinema in Iran," *Third World Affairs*, 1987, pp.447-463.
109. Hamid Naficy, "Islamicizing Cinema in Iran", in Samih K. Farsoun and Mehrdad Mashayekhi, eds., *Iran: Political Culture in the Islamic Republic*, London: Forthcoming.
110. Assadollah Motamed-Nejad, "Iran: Relationship Between Literacy and Newspaper Circulation in a Developing Nation ," Ph.D. dissertation, United States International University, San Diego, 1979, 139 p.

111. Shahla Gharib, "Evaluation of Selected Sources and Channels of Information Used to Improve Farming Practicese Among Iranian Farmers," Ph.D. dissertation, Kansas State University, Kansas City, 1990, 155 p.
112. William O. Beeman. "The Cultural Role of the Media In Iran: The Revolution of 1978-79 and After," in Andrew Arno and Winmal Dissanavake, eds., The News Media in National and International Conflict, Boulder, col.: Westview Press, 1984, pp. 147-166.
113. Francine Timothy-Mahak, "Iran's Anomic Reaction to Modernization as a Prelude to the 1979 Revolution With Particular Refernce to the Novel "Winter Sleep, by Goli Taraqqi", Civilistation (Bruxelles), Numero Special" regards sur l'Iran," Vol. 38, No. 2, Fevrier 1990, pp. 63-83.
114. Yann Richard, (Saus la direction de) entre L'Iran et l'occident: Adaptaion et Assimilation des Iddee et techniques occidentalles en Iran, Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'homme, 1989, 242p.

۱۱۵. در این مورد به سخنرانیهای زیر مراجعه شود.

- دکتر کاظم معتمدنژاد. مطالعات انتقادی در ارتباطات اجتماعی: سخنرانی ایراد شده در تاریخ ۱۶ دی ۱۳۶۶ ش، در واحد تحقیقات اجتماعی و ارزشیابی برنامه‌ها. تهران: واحد تحقیقات اجتماعی و ارزشیابی برنامه‌های صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۸ ش، ۶۲ ص
- دکتر علی اسدی. فرهنگ، توسعه و ارتباطات. سخنرانی ایراد شده در تاریخ ۱۴ تیر ۱۳۶۷ ش، در واحد تحقیقات اجتماعی و ارزشیابی برنامه‌ها. تهران واحد تحقیقات اجتماعی و ارزشیابی برنامه‌های صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۸ ش، ۲۵ ص
- دکتر مهدی محسنیان‌راد. ایران در سه کهکشان مک لوهان: سخنرانی ایراد شده، در آذر ۱۳۶۷ ش، تهران: واحد تحقیقات اجتماعی و ارزشیابی برنامه‌های صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۸ ش، ۲۳ ص
۱۱۶. جان. سی. مریل. وسایل ارتباطی و توسعه ملی. ترجمه محمود حقیقت کاشانی. تهران: واحد تحقیقات اجتماعی و ارزشیابی برنامه‌های سازمان صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۷ ش
- لسلی جی. مولر. وسایل ارتباط جمعی و اهداف ملی. ترجمه محمود حقیقت کاشانی. تهران: واحد تحقیقات اجتماعی و ارزشیابی برنامه‌های سازمان صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۷ ش
۱۱۷. رابطه تبلیغات و توسعه ملی: زیر نظر محمد تقی احمدیان. تهران: مرکز تحقیقات و مطالعات و سنجش برنامه‌های صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، آذر ۱۳۷۰ ش، ۴۰۹ ص
۱۱۸. نقش انحصارات تبلیغاتی بین‌المللی در شکل‌گیری تحولات اجتماعی جهان سوم: زیر نظر مهرداد هرمز. تهران: مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌های صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، اسفند ۱۳۷۰ ش، ۳۸۲ ص

نظریه‌های ارتباطات توسعه

نویسنده سربینوواس آر. ملکات

ترجمه دکتر یونس شکرخواه